ÉRTEKEZÉSEK

A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

TIZENHARMADIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PAUER IMRE

OSZTÁLYTITKÁR.

A M. T. AKADÉMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA

BUDAPEST
1909.

313602

Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

TARTALOM.

1. Parlamenti szólásszabadság. *Edvi Illés Károly* l. tagtól.
2. Az igazságos jog. Székfoglaló értekezés. *Kunz Jenő* l. tagtól.
3. A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában. *Illés Józseftől.*
4. Statisztikai vizsgálódások a XIX. század gabonaárainak alakulásáról. *Földes Béla* r. tagtól.
5. A tömeg bűntettei. *Angyal Páltól.*
6. A szövetkezetek alapelve. Székfoglaló értekezés. *Nagy Ferencz* r. tagtól.
7. Széchenyi-problemák. Írta *Réz Mihály.*
8. Újabb irányok a nemzetközi perjogban. Székfoglaló értekezés. *Magyary Géza* l. tagtól.
9. A rendi elemek a magyar alkotmányban. Székfoglaló értekezés. *Ferdinandy Gejza* l. tagtól.
10. Gróf Széchenyi István és a pesti Hengermalom-társaság. — Melléklet: Adatgyűjtemény. Székfoglaló értekezés. *Gaal Jenő* r. tagtól.

ÉRTEKEZÉSEK
A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.
KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.
A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL
SZERKESZTI
DR PAUER IMRE
OSZTÁLYTITKÁR.

XIII. KÖTET. 7. SZÁM.

SZÉCHENYI PROBLEMÁK

I. SZÉCHENYI ÉS AZ ÉRZELMI POLITIKA

II. A KÖVETKEZETESSÉG ÉS SZÉCHENYI RENDSZERE

IRTA
RÉZ MIHÁLY

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1906. deczember 10-iki ülésén.)

Ára 1 kor. 50 fill.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1907.

SZÉCHENYI PROBLEMÁK

I. SZÉCHENYI ÉS AZ ÉRZELMI POLITIKA

II. A KÖVETKEZETESSÉG ÉS SZÉCHENYI RENDSZERE

ÍRTA

RÉZ MIHÁLY

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1906. deczember 10-iki ülésén.)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1907.

Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

A lüktető, lázas élet forgatagaiban, az eleven érzések és erők harczaiban mi az, a mi oly ellenállhatlanúl vonz annyiunkat elmúlt időknek elmúlt küzdelmei közé? Mi az, a mi elfeledteti a magunk minden szenvedélyeit és érdekeit, és elfordítja szemeinket a jelentől, hogy lelkünk elé állítsa a régi időknek immár rég porladozó nagyjait?

A nagyság tisztelete az, mely lelkünkön vett erőt; a nagyság iránti kiolthatatlan vágy az, a mi a történelemhez menekülni kényszerít.

A történelem hivatásának nagy tisztelete mellett ez az erős, mély érzés az, a mi ellenállhatatlanúl a múltakba vezet. Nemcsak az okulás vágya az, a mi oda visz, hanem a nagy emberekkel és nagy eszmékkel való foglalkozásnak soha meg nem szűnő vágya.

Mert vannak nemzedékek, melyeknek a nagyságot a múltukban kell keresniök.

I.

SZÉCHENYI ÉS AZ ÉRZELMI POLITIKA.

»Minekünk, magyaroknak elemünk...« — mondja »A Kelet Népé«-ben Széchenyi — »nem kereskedési elsőbbség vagy dics és hírvágy, sem vallásosságból eredő elmélkedési szenv, vagy a szépművészetek köre, vagy a magassabb és fellengző tudományokbani buvárkodás, . . . nem elemünk, melynek említésénél vérünket forrni, szivünket dobogni, idegeinket mintegy villany által érintve lenni éreznők; mert ilyes valami szavakkal le sem is írható, akkor megyen bennünk végbe s csak akkor emelkedünk földi erőnkön túl és érezzük keblünket isteni tűztől hevülni, mikor . . . nemzetiségünk fertőtlenítéséről van szó . . .«

Eme pathetikus szavakkal jellemzi Széchenyi a magyar nemzetet. Az azokban felismert igazság a helyes nemzeti politikának és egy életerős nemzeti kulturának egyaránt mellőzhetetlen alapfeltételét képezi.

A magyar nemzetet a nemzeti érzés domináló ereje jellemzi. Annak, mint életerős, történelmi folytonossággal bíró érzésnek helyes irányban való vezetése a politikában és a tudományos téren egyaránt elkerülhetetlen feladat.

Mellőzése minden törekvésünket meddővé teszi; hibás irányba tévedése egész fejlődésünkre kihat.

A nemzeti érzés ezen domináló ereje a tudományos téren is érezteti befolyását. Nemcsak passive, a mennyiben a nemzeti vonatkozás nélküli kérdések közönyösen hagyják a tömeget; hanem imperative is, a mennyiben a tudományosság magyar jellegének kidomborítását követeli.

Valamint az egyes egyénekkel szemben az az okszerű nevelés feladata, hogy felébreszsze a bennük szunnyadó *egyéniséget*, hogy felébreszsze a lelket s arra appellálva gyökereztesse meg bennük az eszmék rendszerét: a nemzettel szemben is ez a követendő út. És minél erősebben nyilatkozik meg a nemzeti egyéniség, annál világosabb és annál könnyebb a feladat. Annál világosabb, mert félreismerhetlenül ki van jelölve az irány és annál könnyebb, mert a kultura nehéz munkájában annál erősebb lesz ez a mozgató rúgó.

A nemzeti irány inkább érzelmeken, mint eszméken alapúl s gyakran elfogad olyan eszméket is, melyek lényegével ellenkezők, hacsak az alap-érzelmekre hivatkoznak ez eszmék terjesztői. Ép azért hiba egy nemzet géniuszát — politikában úgy mint kulturában — figyelmen kívül hagyni, mert a nemzeti irány mindig erős marad és fognak akadni áramlatok, melyek azt felhasználják a magok előnyére. A tömeg pedig, hogy ha oly érzelmekre hivatkozunk, melyeket szentekként tanult tisztelni: minden irányt, mely a nemzeti géniuszra hivatkozik, annak természetes megnyilvánulásaként üdvözöl és követ, az elvont igazság embere pedig igazságaival magára marad.

A tudomány embereinek azonban vezetniök kell és nem szabad magukra maradniok. A tudós első kötelessége az objektivitás. A tények erejének negligálása evvel ellenkezik. A nemzeti géniusz adott tény, melyet nem az egyéni szimpathia, hanem hatásának és erejének mértéke arányában kell számba venni. Mert éppen az abstract eszme követelménye első sorban az objektivitás, és éppen az abstract eszme sikeres érvényesítésének első feltétele: az adott viszonyok tekintetbe vétele.

Szükséges ennélfogva a nemzeti géniuszt a művészetnek és a tudománynak is számbavenni, de nem szükséges mindazt helyesnek deklarálni, a mit a nemzeti géniuszból a köztudat kimagyaráz.

»A nemzeti géniusz az emberi rendeltetésnek, az emberre jónak, hasznosnak, szépnek, sajátos, majd öntudatos, majd ösztönszerű képzete, mely az emberiségnek egy szervesen összefüggő részét cselekvésében irányozza.« (Concha.)

Tehát a *sajátos felfogás* — nyilatkozzék bár öntudatosan, vagy öntudatlanúl — és *nem a tárgy* adja meg pl. egy szépirodalmi mű nemzeti jellegét.

Nem a tárgy, általában nem a külsőségek teszik a nemzeti jelleget. Nem a felületen kell keresnünk annak ismérveit. De a tömeg könnyen abban véli feltalálni s mindig azokhoz vonzódik inkább, a kik a nemzeti érzésre appellálnak. A legnagyobb hiba lenne átadni, önként átengedni nekik a teret.

Gyakran a legsilányabb darab sikert arat, mert tárgya nemzeti; és a legkitűnőbb hatástalanul marad, mert nem az. Egyenlőtlen egy tusa ez, melyben a kevésbbé kiváló természetszerüen diadalmaskodhatik a genie felett. Az ő szavai nyomán erős indulatok támadnak és a léleknek hatalmas megrázkódtatásai; a genie hangja a pusztában kiáltó szava, mely elvész nyomtalanúl. Amaz nem bír teremtő erővel, szavának semmi önbecse nincs; de az ő szava hatalmas érzésekre appellál, melyek a szívekben szunnyadnak mindenütt. Elmúlt generácziók hagyománya, őseinknek reánk maradt ideálizmusa ébred fel az ő silány szavai nyomán s annak magasztos erejét a tömeg az író erejének hiszi. Hasonlók az ily művek azon szentképekhez, melyek művészi szempontból értéktelenek és mégis a legnagyobb műalkotásoknál mélyebb hatásuak, nem a kép kivitele, hanem tárgya miatt. Ha azonban egy vallásos néppel meg akarjuk értetni és szerettetni a művészetet, művészileg festett vallásos képekkel kell nevelését megkezdenünk, hogy így vallásos érzése értesse meg vele a művészetet s a tárgy iránti szeretet szerettesse meg. Minden lélek, mely valami nagy, nemes érzéstől van áthatva, fogékony *már ezáltal* a kultura iránt, és éppen ez az érzés, mely áthatja, mutatja meg, hogy *hol* lehet és kell megtalálni a lélekhez az utat. A tömegeknek a kultura iránti közönye mellett ez az egy reményt nyujtó pont, melyre építni lehet.

Ezt kell megkísértenünk.

Azt mondottuk, hogy a nemzeti irány nem a tárgyban, hanem a sajátos felfogásban nyilatkozik. Jelen tanulmány iránya mindkét szempontból nemzeti. Tárgyánál fogva, mert nemzetünk történetének egyik korszakával foglalkozik. Fel-

fogása alapján is, mert a legnagyobb magyarnak gondolatvilágából, annak világnézletéből igyekszik általános érvényű tudományos tételeket vonni le. Ez a világnézlet a nemzet sajátos felfogásával összeütközött, s bármelyik felfogás legyen is helyes, a *probléma* a mi sajátos, kiválóképpen nemzeti problémánk marad.

Az érzelmi politika jogosultságának kérdése egész nemzedékek súlyos problémája volt. Meg kellett vele legnagyobb politikusainknak küzdeniök s állást kellett vele szemben foglalniok. Egész nemzedékeket foglalkoztatott s — helyes vagy helytelen megoldással — ma is helyet foglal a nemzet világnézletében. Helyes megoldásától a nemzet jövő magatartása függ; helytelen megoldásából végzetes hibák támadhatnak.

Nemcsak gondolkozásának, de cselekvésének is alapkérdése ez s így a szó valódi értelmében nemzeti probléma.

Szükséges azonban a politika tudományos szempontjából is, hogy egyes korszakok problémái megvizsgáltassanak s azoknak egykori megoldása magyarázat tárgyává tétessék. Azoknak vizsgálata oly eredményekre vezethet, melyek általános érdeküek.

A Széchenyi-korszak erre különösen alkalmas. A kérdések, a politikai problémák egész tömege vált aktuálissá e korban s azok a tudományra nézve maig is érdekesek. Maga Széchenyi István szereplése a kérdések egész sorára vet világot. A kiváló egyén viszonya korához, melyet át akar alakítani. A vezető egyén és a vezetett tömeg viszonya. A vezetés ethikája és taktikája. A reformátor viszonya a túlzókhoz, felelőssége indirekt hatásai miatt. A társadalmi mozgalom hatása az államra; a magánjogi reformé a közjogra. Az anyagi és szellemi haladás aránya egymáshoz. Mindezek megoldásra váró problémák.

Legérdekesebb azonban mindezek között az a kérdés, melyet Széchenyi Kossuthtal szemben felvetett s mely minden haladó és mozgalmas korszaknak problémája marad: az érzelmi politika jogosultságának kérdése.

Minden helyes politika feladata az, hogy a tényleges erőviszonyok alapján, ezeknek folytonos számbavételével igyekezzék megvalósítani czéljait. A politikai kérdések eldöntése

— mindennél inkább — relativ, viszonylagos szempontok szerint történik. Elismerte ezt már a politikai elmélet is; a kiváló gyakorlati politikusok mindig is eszerint cselekedtek.

Az érzelmi politika legfőbb hibája ezzel szemben az, hogy a politikába *abszolut* szempontokat visz bele. Az érzelmi politika tehát egy oly szempontot visz a küzdelembe, mely a politika lényegével — a relativ mérlegeléssel — egyenes és merev ellentétben áll. Végeredményben mindig valamely *ethikai* követelményre hivatkozik (bátorság, kitartás, önérzet, szeretet, önfeláldozás) s így a politikai kérdést ethikai kérdéssé tévén, természetéből kiforgatja.

Az ethika természeténél fogva abszolut. A politika természeténél fogva relativ. Mert az ethika tárgya az abszolut igazság, az abszolut jó, a politikáé ellenben éppen a viszonylagos, megvalósítható jó.

A ki egy ethikai rendszer helyességét elismeri, annak ezen ethika abszolut érvényesülését kell követelnie. A vallási fanatizmus mindig is ezt követeli. Mert hiszen, a mi rossz, a mi bűn, az bűn és rossz mindenütt s a ki ezt el nem ismeri, az maga is rossz és bűnös.

Tényleg látjuk ugyan, hogy vannak különböző ethikai rendszerek és vallások a világ különböző részeiben, de azt nem mondhatjuk, hogy azok mindenike helyes. Nem mondhatjuk, hogy mindenik igaz a maga helyén. Mert az ethikai igazság csak egy lehet és csak abszolut.

A politikai rendszerekről ép az ellenkező áll. Lehetnek egymástól igen különböző rendszerek, melyek mindenike helyes azon viszonyok között, melyek közt fennáll s melyeknek legjobbika is helytelenné válik, ha általános érvényüvé akarnák tenni. Mert a politikai igazság annyiféle, a mennyifélék a viszonyok s így természeténél fogva mindig relativ.

A viszonyok tekintetbevételével kell megalkotnia a politikusnak rendszerét. Csak ez a helyes, számító politika. A ki politikáját nem a viszonyok követelményei szerint irányítja, a ki azt nem a dolgok természetéből állapítja meg — mint a tudós a természet törvényeit — az a reális élettel ellentétbe jut. Ezért nem szabad ethikai vagy érzelmi momentumokkal homályosítni el a politika igazságait.

Szükség van igenis erkölcsi szempontokra a politikában is, miként szükség van reá az egyes életének minden viszonyaiban. De miként a tudományos kutatásnál nem lehet a tisztelet postulatumával megbénítani a kritika erejét, a kegyelettel a történelmi igazságot, úgy a politikai kérdésekben sem szabad a viszonyok objektiv mérlegelését a szubjektiv szenvedélyeknek ethikai ürügyeivel háttérbe szorítania. A viszonyok mérlegelése megmutatja a követendő utat, annak *követésében* kell az ethikai szempontoknak érvényesülniök; miként a katonai bátorságnak is nem a hadi tanácsban, hanem a csatatéren kell megnyilatkoznia.

Az az érzelmi politika nagy hibája, — mint látjuk — hogy nemcsak ethikai (tehát helyén kívül alkalmazott) szempontokat visz a politikába, hanem azok alkalmazásának helyességét előre is bebizonyítottnak veszi. Nem a haditerv keretén belül alkalmazza a bátorságot, hanem a bátorság kizárólagos szempontjából kiindulva alkotja meg egész haditervét. A mi a különbség a félvad törzseknek pusztán bátorságukra alapított rohamai és a czivilizált hadsereg haditerve között; az a különbség az érzelmi politikusok taktikája és a helyes politika között. A kiváló katona bármily bátor is, elismeri, hogy vannak pozicziók, melyekben győzni nem lehet s a hadvezért, a ki előnytelen pozicióból parancsol támadást, rossz hadvezérnek tartja, nem pedig bátor katonának.

Az érzelmi politikusok rendes tévedése, hogy ellenfeleik egész politikájának és tévedéseinek alapját abban keresik, hogy azok az ideális tényezőket nem veszik eléggé számba. Azonban lehetnek — és gyakran vannak — esetek, midőn az ideális erők maximális számbavétele is azt mutatja, hogy a többi erőviszonyokhoz mérten, relative, czéljainak elérésére még mindig nem elégségesek. És itt mutatkozik az érzelmi politika rendkívüli veszélye, mert a küzdelembe általa oly abszolut szempontok vitettek bele, melyek minden relativ mérlegeléssel daczolnak.

Napoleon azt szokta volt mondani, hogy akkor kell megütközni, mikor száz esélyből kilenczvenkilencz esély van a győzelemre. Az érzelmi politikus akkor is megkísértendőnek tartja, ha százból csak egy az esély. Mert az ő szempontja abszolut.

Helyén kívül vitetnek be tehát a politikába — az érzelmek révén — az ethika abszolut szempontjai. Ezzel csak megerősíttetik a tömegben a feltevés, hogy személyek és nem dolgok ellen kell küzdeni. És ez arra vezet, hogy mindig az ellenfélnek adjuk át a poziczió előnyét. Helytelenül legtöbbször azért is, mert a katonák bátorsága nem hozható fel oly haditerv ellen, mely azt már számba vette és a támadást ennek daczára sem tartotta megengedhetőnek. Az erőviszonyok *egyike* ilyenkor az érzelmi politikusok által az összes erőviszonyok mérlege ellenében állíttatik fel s a bátorságnak oly ismérve állíttatik fel — az előnytelen poziczióból való támadás — melyet az igazi katona nem ismer.

De ha ezen szempontból helytelenül ítéltetik meg, hogy mi a bátorság a nemzet részéről, még sokkal helytelenebb az ítélet, mely a politikusok bátorsága felől ezekből következik. Helytelenebb, mert míg a nemzetnél bátor politikának látszik — ezen szempontból — sok olyas, a mi tulajdonképpen csak rossz politika, az egyes politikusok közül azokat tartják bátornak, a kik helyeslik e rossz politikát; holott gyakran éppen ezzel szemben állani a legmerészebb feladat, míg az árral együtt úszni könnyű dolog.

Midőn a régi harczmodor szerint a hadvezérnek serege élén kellett harczolnia, oly esetben, midőn előnytelen pozicziót a siker jogos reménye nélkül támadott, legalább azt lehetett róla mondani, hogy rossz hadvezér ugyan, de vitéz katona.

De midőn a modern hadviselés rendszere szerint a hadvezér távol az ütközettől rendelkezik a hadsereg mozdulatai felett s — maga biztonságban lévén — minden túlmerész számításával ezrekre mond halálos ítéletet: az előnytelen pozicziót támadó hadvezért bátornak senki sem fogja mondani.

A politikai mozgalmak vezetői is régebben koczkára tették sokszor fejüket és vagyonukat, s ha egy Rákóczi az ország szabadságáért mindenét koczkára tette, *ez* valóban bátor politika volt.

De midőn a modern alkotmányos küzdelmekben valaki egy mozgalom élére áll, ritkán veszíthet valamit s mindenesetre nyer népszerüséget és nyeri mindazt a hatalmat, a mi egy népszerü ügy vezérének mindenkor rendelkezésére áll.

Ehhez nem kell bátorság.

De szembe állani a tömeg szenvedélyeivel, szembe állani az érzelmek viharával és megállni férfihoz méltó szilárdsággal: ehhez erkölcsi erő kell. Csak az ár ellen való úszás próbálja meg az úszó erejét. Mindenki arra fog úszni, merre útja vezet, s könnyebben czélt ér, a kit segít az árnak sodra; de a ki az árral úszik, annak gyors haladását nem csak az ő erejének kell betudni, hanem az ár sodrának is; senki azért ki nem fog térni útjából, ha az az árral éppen egy irányba vezet, hogy — az árral szemben úszva — megmutassa erejét. De a ki az árral szembe úszik, az már *ez által* megmutatta erejét. Így van ez a politikai életben is s már felületes szemléletnél is feltűnhetik, hogy semmi sem kényelmetlenebb, mint védni egy kényelmesnek nevezett politikát. És semmihez sem kell több bátorság, mint védeni egy gyávának nevezett politikát. Mert legnehezebb az ethikai vádakkal szemben megállani.

Ezek a tévedések mind az érzelmi politika abszolut szempontjainak és azok helytelen alkalmazásának következményei. Az ethikának ugyan változatlannak kell lennie és nem alakulhat át a viszonyok szerint. De a viszonyok alakulnak át olyan formán, hogy a mire régebb joggal volt alkalmazható valamely ethikai fogalom, az átalakulás folytán most már nem alkalmazható. A bátorság ethikai fogalma nem változó. De a *politikai* és hadvezéri bátorság megállapításának — a koczkáztatás megszünésével, sőt áthárításával — meg kell változnia. És pedig éppen azért, hogy az ethikai fogalom a maga eredeti jelentőségében *változatlanúl* maradhasson.

Az érzelmi politika — mint láttuk — a politika relativ számításai helyébe az ethika abszolut szempontjait teszi. Fejtegetésünk elején láthattuk, hogy ezzel megrontja és összezavarja a politikai fogalmakat; most pedig láthattuk azt is, hogy — a politikus bátorságának elbírálásánál — az ethikai fogalmakat is összevarja.

De az érzelmi politika által felállított abszolut szempontoknak még számos más hátránya van.

Az érzelmi politika — minden látszólagos idealizmusa mellett is — alapjában a nyers erőkre való hivatkozás. Lénye-

gében anti-konstituczionális, mert nem tűr ellenmondást. Ethikai vonatkozása folytán dogmatikus és intransigens.

Az egyes pártok ezen tulajdonságokat rendesen valamely irány specziális sajátságának hiszik; valójában ez az érzelmi politika abszolut szempontjából következik. És pedig szükségképpen. Mert hiszen vitának csak ott van helye, a hol viszonylagos számítások állanak egymással szemben; az egyes pártok fölmérik valamely politikai elv megvalósításának előnyeit és hátrányait. Ahol abszolut szempontok vannak, ott nincs vitának, csak harcznak helye. Abszolut álláspontokat meggyőzni nem lehet. De nem győzheti meg a tapasztalás sem, és ez ismét egy hibája.

A hadviselésben mindig fontos szabály, hogy nem szabad előnytelen pozicióból elfogadni az ütközetet. Provokálni ilyenkor éppen nem szabad. Természetesen, mert hiszen az a feladat, elkerülni, hogy a győzelmet — még ha ily esetben lehetséges is — ne vásároljuk meg drágábban, mint a mennyivel elkerülhetlenül szükséges. Nagy hiba, ha a győzelmet oly áron vásároltuk meg, a mennyit meg nem ér. Az érzelmi politika azonban szükségképpen ide vezet; éppen azért, mert az események nem képesek meggyőzni az abszolute elvek vallóit. Nekik győzelem kell minden áron, és ebben benne van, hogy olyan áron is — melyet nem ér meg. Mert hiszen éppen az az érzelmi politika hibája, hogy czélját oly abszolut szükségesnek tartja, hogy azt véli, nincs oly ár, melyet a győzelem ne érne meg. Ez által válik mindig egyoldaluvá, mert *egy* czélért mindig hajlandó *mindent* koczkára tenni s egy jövendő eredményért feláldozni minden eddigi eredményeket. Kész elveszteni az egész hadjáratot, csak hogy megnyerjen egy ütközetet.

És hogy a politikai eszmék zavarában azt az érzelmi politikust, kit számításai megcsaltak, mert hiszen teljesen és kizárólag senki sem lehet érzelmi politikus és így vannak neki is relativ számításai, csakhogy nem azoké a domináló szerep, nem rossz vezérnek tartja a tömeg és nem hibáztatja felületes számításaiért, hanem tovább is követi. És ha — minden áron akarván a diadalt — továbbra is ugyanazon politikát követi s igen drágán is fizeti meg a diadalt: bátor-

nak és kitartónak deklarálja. Ha pedig legyőzetik, nem azért hibáztatja, hogy nem volt bátorsága — népszerüsége árán is — egy helytelen és diadalt nem hozó irányt követni, hanem ethika nagyságát továbbra is csodálóan emlegeti. A vezér számításának minden tévedését elfeledi s ez eljárását azzal igyekszik palástolni, hogy a kivitel hiányait a czél nemes voltával védelmezi. Feledik, hogy az ellenfél czélja, ép oly nemes lehet — sőt mint pl. Széchenyinél, Kossuthtal szemben — alapjában ugyanaz. De nem is a czél teszi valójában elnézővé a tömeget, hanem az, hogy kedvencze azon az úton, azokkal az eszközökkel küzd, minőt a tömeg óhajt.

És ez természetes.

Mert hiszen az érzelmi politika: a census leszállítása a politikai vitában mindig és mindenütt. A relativ mérlegelés a viszonyok ismereteit és objektiv mérlegelését kívánja. Pozitiv tudás szükséges ehez és tárgyilagos, elvont gondolkozás. Erőkkel kell számolni és azokat mérlegelni. Mindez oly feladat, mely censust állít fel a politikával foglalkozók számára.

Az érzelmi politika ezt a censust lerontja. Behozatala *a demokracziát* jelenti és pedig nem permissive (mint a censusnak törvényhozási eltörlése), hanem *imperative.* Mert hiszen az érzelmi politika nem megengedi, hanem kötelességgé — mondhatni lelkiismereti kötelességé — teszi az államügyekkel való foglalkozást és az abban való aktiv, intransigens és mindig türelmetlen részvételt. Mert hiszen a mi abszolute helytelen, azzal szemben a türelemnek helye nem lehet. A türelmetlenség ennélfogva — az alapelv szerint egészen logikusan — erény és politikai qualifikatió. Annál jobb politikusnak tekintetik valaki minél kevésbbé veszi tekintetbe a körülményeket. Annál helyesebbnek tekintetik a vezetés, minél kizárólagosabban veszi zsinórmértékül az abszolut érzelmeket, s így minél kevésbbé mérlegeli a diadal árát és lehetőségét, azaz minél kevésbé gyakorlati.

Az érzelmi politika eképpen a rossz theoriák hibájában osztozik, mert csak egy szempontot vesz tekintetbe és nem minden szempontot; mert egy abszolut elv kedvéért mellőzi a relativ számításokat, és mert nem az elveket állítja fel a körülmények szerint, hanem azt várja, hogy elveihez a körül-

mények igazodjanak. Mintha a hadvezér azt várná, hogy a terep igazodjék az ő terve szerint s az ellenség mozogjon az ő óhajtása szerint.

Mindez pedig az érzelmi politikából logice következik, mert hiszen az ethika abszolut szempontjait a viszonyokhoz alkalmazni nem lehet és nem szabad. Ez valóban úgy is van, és helyesen. De ha az ethikába nem szabad belevinni a politika relativ szempontjait; a politikába sem szabad az ethika abszolut szempontjait belevinni. Mert ha beleviszszük, akkor a tömeg az eseményekből semmit sem tanulhat s midőn a balsiker a számítás helytelenségét mutatja és így a körülmények megállást parancsolnak: az ethikai szempont azt kívánja, hogy tovább haladjunk ez úton s így helyesnek deklarálja azt az irányt, melyről a körülmények és az események objektiv bizonysága tapasztalatilag mutatja, hogy helytelen. Ha azonban a politikai szempontok helyébe tettük a — helytelenül értelmezett — ethikaiakat, ha midőn a két szempont ellenkezőt rendel, az ethikait kell követnünk, előáll az az abszurd követelés, hogy a politikának mellőznie kell a politika, a gyakorlati, tapasztalati politika követelményeit.

Az ethika törvénye abszolut, semmi relativnak abba nem szabad belejutnia. Mert a relativnak egy paránya megrontja azt s a mulandónak szükségképpeni elmulása megingatja a hitet abban is, a minek örökkévalónak kell maradnia. Midőn azonban az ethika törvényei más kérdésekre is alkalmaztatnak s az ethika idegen terrénumokat hódítni látszik; a muló és esetleges (relativ) az ethikai abszolut eszme örök glóriájával vétetik ugyan egy időre körül, de valójában a mulónak ezen ethikaivá tétele folytán, annak megdőltével az egész ethikai felfogás megrázkódtatik.

Az érzelmi politika hibája ugyanez. Reá ruházza egy viszonylagosan helyes, a körülmények változatával változandó irányra az ethikai nagyság glóriáját és ez által azt ugyan egy időre az idealizmus fényével övezi; de ha ez az irány megbukik, *bukik vele az idealizmus* és az eszme erejébe, az eszme lehetőségébe vetett hit is. És midőn azt kellene tapasztalniok, hogy egy téves eszme az életben meg nem valósítható: az az érzésük támad, hogy *az* eszme (minden eszme,

mely ideális és nagy) a realitással ellenkezik. Midőn a tapasztalat — megmutatva a helytelen irányt — kijelöli a helyes utat, ők lemondanak minden útról, mert hiszen czélhoz egy sem vezet. Az élet tapasztalást kínál nekik és ők nem fogadnak el mást mint csüggedést. Az elme nem okul, a jellem elernyed. A politika nem nyert, az ethika veszített.

Mert hiszen ha azonosíttatik az idealizmus és a rossz politika, a politika rosszaságának kiderültével annak az idealizmusnak is meg kell dőlnie, mely erre építtetett s a mi az idealizmusnak csak *egy*, helytelen irányú, nyilatkozása volt, azonosíttatik — általánosítás folytán — magával az idealizmussal *általában* (miként a megcsalódott szerelmes hűtlen kedvesével azonosítja és gyűlöli az egész női nemet) és a mi a helytelen politika szükségképpeni kudarcza volt, az az idealizmus elszomorító vereségének nyilváníttatik.

Az érzelmi politika oka annak, ha az a vélemény keletkezik, hogy: ha az idealizmustól el nem választhatók azok a téves (érzelmi) irányok, melyek a tapasztalat által megczáfoltattak: akkor az idealizmusnak nincs létjoga.

Ilyen ferde következtetésekre vezet az abszolut érzelmi szempontoknak a tudományba és a politikába való bevitele. Nemcsak ezeket rontja meg, hanem megrontja épp azt az erkölcsi világnézletet is, melyet terjeszteni vélt.

Az érzelmi politikának ez az ethikai következménye az, a mi legsúlyosabban ellene szól.

Ritkán látjuk az érzelmi politikát a maga exclusivitásában lépni fel s teljesen kizárni a számító politikát. De gyakran eszközéül szegődik ennek, hogy igen gyorsan urává legyen. Lehetséges a siker ilyenkor is ugyan, de hisz a koczkáztatás sikere még nem igazolja a koczkáztatás helyes voltát, mely ellen épp a veszteség számos *lehetősége* szól. De ha az érzelmi politika néha sikert is arat, gyakran igen drágán fizette meg a diadalt. Mert hisz — mint kifejtettük — alapelve, hogy azt minden áron (tehát igen nagy áron is) megszerezze.

Az a politika, mely számításból használja fel az érzelmeket, gyakran csalódik, mert midőn az érzelmi politikával szövetkezik, letett a lehetőségről, hogy alkalmas ponton kezdje

meg az ütközetet s a *poziczió előnyeit* az ellenségnek kell átadnia; de letett arról a lehetőségről is, hogy mérlegelhesse *a diadal árát*, mert ki kell vívnia akkor is, ha pyrrhusi lesz a diadal. Az érzelmi politika nem veszít ezzel, mert hisz őt szubjektiv politika vezeti, mely már önmagában is czélt lát s szenvedélyének kielégítését mindenek fölé helyezi. De veszít a számító politikus, ki vele szövetkezett, mert *a számítás további lehetőségét* eljátszotta, változnak az esélyek, változnak a czélok; ő kötve van.

Ritka az érzelmi politika sikere, — mert hisz a poziczió, az esély és a diadal ára a mérlegelésből kiesett — bukásában pedig az idealizmust rontja meg.

Miként kihat a küzdelem alatt az ethikai fogalmakra s azokat meghamisítja; a vereség után az ethikai érzést tompítja meg. A küzdelem alatt meghamisította a bátorság, a következetesség és az önzetlenség fogalmát; a vereség után az idealizmus lehetőségét, kivihető voltát tagadja meg.

A harcz alatt bátornak mondja azt is, a ki valójában csupán az árral úszik; és bátorság nélkülinek azt is, a ki az érzések viharával meggyőződéséért szembeszállott. Következetesnek mondja azt is, a kinek a népszerüség és hatalom fényében már nem lehet kívánsága.

A levezetés után meggyengíti az ideálba vetett hitet. Nemcsak új politikát, de új idealizmust sem akar s a politikájának bukásával együtt el akarja temetni az ideált.

Múlnak az évek, a tapasztalás tanulsága szükségessé teszi az új politikát. Az érzelmek embere azonban ezzel szembe helyezkedik. És nem relativ, politikai alapon, hanem abszolut, ethikai alapon intézi ellene támadásait. Az észszerüség követelményeit megalkuvásnak minősíti s a tapasztalás szavában hivőket és az *ész* tanulságaiban hivőket ethikai érzék híjával vádolja.

Szomorú, sivár idealizmus nélküli korszak az ilyen; idealizmus nélküli az érzelmi politika hibájából. Mert disharmoniát teremt az emberek lelkében s kételkedni tanítja őket abban, mit tenniök világosan parancsol az ész.

Nincs harmonia annak lelkében, kinek tettei és érzelmei között ellentét keletkezett. Egész cselekvésében, magában az ész szavában is kételkedni kezdvén, a lélek idealizmus nélküli

lesz és üres. Ha másként cselekedhetne, ez a kétely tettek rúgója lehetne. De épp az az érzelmi politika — soha meg nem bocsátható — hibája, hogy oly irányra mond ethikai sujtó ítéletet, melylyel ellentétest követni lehetetlen. Nem képes mást teremteni az emberek lelkében, mint disharmoniát. Mert egyre azt hallják, hogy »így nem szabad« és egyre azt tapasztalják, hogy »másként nem lehet«. A hol ez a két meggyőződés *együtt* vert gyökeret: ott többé nincs idealizmus.

Az nem valódi idealizmus, mely a credo quia absurdumon alapul. Az idealizmusnak lehetetlen az észszel ellentétbe jutnia; a mi azzal ellentétbe jutott, az nem idealizmus. Az ideál czélja nem az óhajtások, hanem *a valóság megnemesítése*. Nem lehet tehát a tapasztalattal sem ellentétbe jutnia.

Nem az az idealizmus, a mi az ideált igen magasra tűzi; az az idealizmus, a mi azt leszállítja. Oly mélyen leszállítja, hogy meg lehessen valósítani. A nehézségi erőt negligálni nem lehet, figyelmen kívül hagyni botorság és nem idealizmus. A nehézségi erőt fel lehet használni, mint fel lehet ideális czélra a természeti erőket egyáltalán. De nem úgy viszszük bele a természetbe az idealizmust, ha negligáljuk annak törvényeit s — tévesen értett — ethikai elvekkel állunk szembe vele. Saját természetéből kell levonni annak törvényeit; követni kell annak törvényeit: akkor lehet azt ethikai czéljainak megvalósítására felhasználni. Az ember czélját, az ideálért küzdő harczos czélját szolgálja kardja és lőfegyvere. De hogy szolgálja: ismernie kell azoknak saját — belső természetéből eredő — törvényeit. A kéznek a kard markolatához kell alkalmazkodnia, a lövőnek a czélhoz és a lövés szabályaihoz, számításaihoz kell alkalmazkodnia. A tüzér idealizmusa a mathematika. És ha valaki oly pozicziióból, vagy oly távolból akarna az ellenségre lőni, melyből nem lehet, nem azt kellene mondanunk, hogy ideálista, hanem hogy rossz mathematikus. És ha az illető egyébként bátor katona, azért még nem kell mondanunk, hogy csak az bátor, a ki rossz lövő.

A valódi idealizmus [1] kutatja a dolgok természetét

[1] Itt az idealizmust azon értelemben használom, a mint az a köznapi használatban értelmeztetik.

igyekszik felismerni annak belső törvényeit, alkalmazkodik hozzájuk s akkor — teljesen hatalmába ejtvén — irányítja saját ideális czéljai szerint. Igen magas ideált tűzni ki nem idealizmus, mert az idealizmus az eszme *megvalósítását* akarja s így annál valódibb, minél inkább megvalósítható. Ez az idealizmus objektive.

Ezekbe a számításokba belevenni saját önzetlen, bátor, minden erkölcsi kivánalomnak teljesen megfelelő tevékenységünket is: ez az idealizmus szubjektive. Lehetséges, hogy valakiben van ez a szubjektiv idealizmus, de az objektiv hiányzik; annál csak az egyéni *intenczió* ideális, *de nem az irány* melyet kitűzött. Ha azonban — mint néha látjuk a történelemben — e mellett az objektive hibás számítás mellett csupán a *mások* teljes ethikai szerepére, bátorságára történik hivatkozás, akkor még a szubjektiv idealizmusnak is minden nyoma hiányzik.

Az ethikai erőket számba kell venni; a magunkét is, a másokét is. A másokéinak reális számbavétele nem idealizmus, hanem helyes számítás az erőviszonyok iránt. Azoknak irreális túlbecsülése nem idealizmus, hanem tudatlanság a reális erőviszonyok körül. A magunk ethikai erejét a maga teljes erejével belevinni a küzdelembe mindig idealizmus; akár számba vettük, akár kicsinylettük a mások ethikai erejét.

Az önzetlenség a szubjektiv idealizmus (a miben a bátorság, a kitartás stb. mind benne foglaltatik), mert általa az egyén magát teljesen az eszmének adja. Az objektiv idealizmus pedig az, mely a valóságot az eszmével meg akarja nemesíteni, mely nem tűri, hogy az eszme és a valóság egymástól érintetlen legyen s mely, hogy megnemesíthesse a valóságot, tekintetbe veszi annak természetét. A dolgok természetébe hatol, hogy saját egyéniségét abba belevigye; nem hizeleg az eszmének, hanem meg akarja azt valósítani.

Nem azok becsülik meg a törvénytáblákat, kik azokat oly magasra helyezik, a honnan nem lehet elolvasni.

A festő alkalmazkodik a színek, a fény, a távlat törvényeihez; a kontár nem nagyon alkalmazkodik. Mégsem volna helyes azt mondani, hogy a festőben nincs egyéniség. Sőt annál erőteljesebben nyilvánúl egyénisége, minél inkább

átadja magát művészete törvényeinek és annál tökéletesebben fogja megvalósítani az eszmét, minél inkább alkalmazkodik az anyag törvényeihez.

Az érzelmi politika nem alkalmazkodik s az alkalmazkodást ethikai hibának nevezi. Hasonló a tüzérhez, a ki nem czéloz; a festőhöz, a ki mellőzi a perspektivát, a vívóhoz, a ki azt várná, hogy kardjának markolata alkalmazkodjék az ő — nemes czélokat szolgáló — kezéhez.

Disharmoniát visz az emberek lelkébe és beléjük oltja azt a tudatot, hogy egész életük csupa tévedés. Lehetetlenné tesz egy új idealizmust és egy új korszakot. Apái buzogányát ajánlja egy oly korszaknak, mely már ismeri a puskaport s az egyes korlátlan harczvágyát dicséri egy oly nemzedéknek, melynek fegyelem alatt csatasorban kellene küzdenie. Oly erényeket kíván, melyek ma mellőzhetők s lerontja azoknak ideális fényét, melyek mellőzhetetlenek. Harczi erényeket hirdet a munka napjaiban s míg gyakran csak ál harczi szellemet ébreszt, — mert béke idején bátornak lenni könnyű dolog — sikeresen lerontja a munka tiszteletét.

A legnemesebb, a legmagasztosabb érzésekre appellálva, eképpen lehet az idealizmust megölni, lehetetlenné téve egy — a kor belátásának megfelelő — új idealizmus létrejöttét, melynek minden hibája csak az: hogy észszerű.

Ellenkezik tehát ilyenkor az idealizmussal az érzelmi politika, nemcsak azért, mert nem tudja megvalósítani az ideált, hanem azért is, mert azoktól, a kik megvalósítják a lehetőt, megtagadja az idealizmust s eképpen éppen az ethikai érzelmekre appellálva rontja meg egy egész nemzedék idealizmusát s önmagába, eszméibe vetett hitét.

Lássuk az érzelmi politikát az intézményekre való hatásaiban.

Az érzelmi politika demokratikus. De egyáltalán nem következik, hogy a haladás barátja lenne. Csak eszköze demokratikus, nem czélja. Csak a nép akaratára támaszkodik, nem a nép érdekeire is. Szempontjai abszolutak lévén, a fokozatos fejlődést kizárja. Radikális vagy reakczionárius. A török birodalom reformálása a török nép — vallási fanatizmusában nyilvánuló — konzervativ érzelmein törik meg;

mint Spanyolország modernizálása is abban találta gátját annak idején. A franczia monarchia is abban találta alapjait. Midőn Voltaire lerontotta a régi rendszer abszolut támaszait, nem a Montesquin relativ elvei lettek népszerüekké, hanem Rousseau abszolut eszméi. Itt felmerül a kérdés, vajjon Széchenyi vádja az érzelmi politika ellen hogyan lehetne igazságos, midőn látjuk, hogy Rousseau forradalmár rendszere a legvilágosabb, érzelgéstől mentes logika, melynek éppen abszolut logikus voltát vetették szemére ellenfelei.

Ha vizsgáljuk Francziaország történetét, lehetetlen nem látni a nagy forradalom annyi nagy törekvésének kudarczait. Könnyü lesz észrevennünk, hogy annak oka Rousseau szempontjainak abszolut jellege. Ez a példa is arra tanít, hogy abszolut szempontoknak a politikában nincs helye s hogy azok hibás volta oly szükségképpeni, hogy nemcsak az érzelmi politika, hanem az abstract logika is kudarczot vall vele.

Ha azonban tovább vizsgáljuk ez eseményeket, az érzelmi politika kérdése számára újabb szempontok kínálkoznak, látjuk, hogy az a rendszer csak formájában volt abstract, valójában pedig egy nemzedék minden érzelmeinek, minden szenvedélyeinek kifejezője volt. Minden elve megrendített egy szenvedélyt; egész rendszere lázba hozta a lélek szenvedélyeinek egyetemét.

Taine szellemesen mondja, hogy a contrat social minden egyes alsóbb osztálybelire úgy hatott, mintha régi írásai között egy okmányra bukkant volna, mely a trónhoz való jogát bizonyítja. Valóban úgy volt. Az elnyomottaknak a szabadságnál is többet, az uralomra való jogát, s az osztályuralom alatt szenvedőknek a teljes egyenlőség jogát proklamálta. Megmozgatott minden szenvedélyt s az érzések egész sorát. A forradalom minden eseménye eskükkel, ölelkezésekkel és szenvelgéssel tele. Aminthogy maga Rousseau is minden más müvében maga az érzelgés, s az ész által, a czivilizáczió által, csak megrontva hiszi az ős tiszta érzelmeket, melyekre egyedül kell építeni.

A contrat social korának *érzelmeit* logikus alakban adja. Ez mutatja legjobban, hogy nemcsak az érzelmes stílussal lehet az érzelmi politikát felébreszteni. Valamely poli-

tika érzelmi jellege ellen felhozott kifogásunk tehát egyáltalán nem formai, hanem igenis lényegbeli. Nem az agitáczió módjára, hanem annak irányára vonatkozik. Nem arra, hogy hogyan fejezi ki magát, hanem arra, hogy mik azok az erők, a mikre appellál. A ki a belátásra appellál, bármily ékesszólóan, szenvedélyesen is: az számító politikát csinál. A ki az érzelmekre hivatkozik, érzelmi politikát csinál, stílusa bármily száraz legyen is. Burke ragyogó ékesszólásával és túláradó szenvedélylyel védte a (relativ) számító angol politikai felfogást; Robespierre egy pedánsnak unalmas szőrszálhasogatásaival élesztette a forradalom érzelmi politikáját.

Ez a tanulság mutatja, mennyire nem értették azok Széchenyit, a kik azt a kifogást emelték ellene, hogy Kossuthot csak szenvedélyes stílusa miatt tartja veszedelmesnek (bár irányát maga is helyesli) és mégis ellene beszél és pedig maga a legszenvedélyesebb stílusban.

Ez a kifogás alaptalan.

Ha Kossuth bármely száraz formában is követte volna azt az irányt, mely politikáját jellemezte: érzelmi politikus lett volna akkor is. Támadta volna Széchenyi akkor is. Mert nem az volt kifogása ellene, hogy mi módon hat, hanem hogy a szenvedélyekre hat és különösen az, hogy *oly* szenvedélyekre hat, melyek veszedelmesek a politikai számítás szerint.

Másik kifogása volt ellene, hogy az érzelmek által maga is elragadtatik; mert a számító embernek — mondta egyik bizalmasának — meg lehet alkudni, de a kit »keblének Istene« vezet, az nem képes megállani.

Ezzel szemben semmi súlya nincs annak a kifogásnak, hogy a »Kelet Népe« egyike politikai irodalmunk legszenvedélyesebb remekeinek s — érvekben gyakran hiányos maradva — mindvégig érzelmeinek mélységével és erejével hat reánk. Nincs súlya ennek a kifogásnak azért, mert Széchenyit soha el nem ragadta keblének Istene, s mert ezen érzelmei mindig hidegvérrel kigondolt politikájának szolgálatában állottak. Éppen ez az pedig, a mit követel: »Rendszerem alapja — úgymond — hogy az érzelem az emberben ép oly elkülönözetlen működik s egyik a másik körébe éppen oly kevéssé vág, de nem is vághat, mint a szem és fül . . . és

így a szív mindarra tökéletesen alkalmatlan, a mi számoláson alapúl.« Még erőteljesebben pedig ezen szavakban: »Országlási rendszerem alapja az, hogy . . . országlásban, valamint például a gyógytanban, egyedül az észnek szabad működnie, a szívnek ellenben jóra, nemesre gerjesztésén kívül még moczczanni sem.« Ennyi tehát a tér, a mely szerinte az érzelmeknek a politikában nyílik. Ez ismét egy adat, mely bizonyítja, hogy Széchenyi nem az agitálás módját, hanem irányát kárhoztatja. És kifejezése más szavakkal ugyanazon tételnek, mely ezen tanulmány első részében úgy fejeztetett ki, hogy nem a bátorság kizárólagos — és még hozzá helytelenül felfogott — szempontjából kell a haditervet megalkotni, hanem az észszerüleg megalkotott haditerv keretén belül kell a bátorságnak érvényesülnie.

Jogosultnak tartja Széchenyi az ethikai momentumokra való hivatkozást, de úgy véli, hogy a politikai számításnak kell kijelölni: hogy mely ethikai momentumokra kell hivatkozni. És tiszta ethikai momentumok legyenek azok. Igenis hivatkozott Széchenyi is gyakran az érzelmekre. Az önzetlenség, az alsóbb osztályok iránti kötelesség, a közérdekben való áldozás (köztehervisélés), az ideálisabb érdekek iránti lelkesedés, mind lelkes szóvivőt talált benne. Számolva az érdekekkel, sohasem mulasztotta el az ethikai rúgókra is appellálni és azon lapok, melyek meleg és nemes érzelmi stílusának sajátos varázsában máig is értékes kifejezésüket nyerték, — műveinek legszebb lapjai.

Széchenyi számoló politikus volt, oly reálisan számoló, hogy számbavette és felhasználta az ideális érzelmeket is. Számításában helye volt az ethikai szempontoknak is s azokra éppen az érzelmekkel hatott. *Az érzelem: intenzivitás;* az ethikai elv pedig abszolut igazság. Feltétlenül helyes tehát az abszolut igazság erejének intenzívebbé tétele. Csakhogy az ethikai szempontoknak valóban *tisztán* ethikaiaknak kell lenniök, feltétlen igazságnak, mentesnek minden empirikus tévedéstől és szubjektivitismustól.

Itt tűnik szemünkbe az ethikai szempontokra való hivatkozás kérdésének egy újabb nehézsége. Az ethikai fogalom objektiv, abszolut, változatlan. A politikusnak nem lehet csupán

elvontan tekinteni az ethikai fogalmakat, melyekre hivatkozni akar; hanem első sorban gyakorlati szempontból, kora felfogásának szempontjából kell azokat néznie. Ne azt tekintse, hogy mit *mondanak* ezen fogalmak; hanem, hogy kortársai ez alatt mit *értenek*. Ne csak mint *igazságokat* tekintse a maguk tisztaságában; hanem mint *erőket* a maguk tényleges iránya szerint. Mert hiszen — ez Széchenyi álláspontja — a politikus nyilatkozata nem szó, hanem tett; nem intencziója, hanem hatásának iránya lényeges.

Vannak tehát — bármily pardoxnak is tessék — ethikai igazságok, melyek nem aktuálisak és melyeknek élesztése hiba lehet. Nem azért, mintha az ethikai érzelmek mindenike nem volna nemes; hanem azért, mert az ethikai fogalmak alkalmazása néha hibás. Oly téves néha, hogy éppen magának az igazi ethikai elvnek is kárára van; és annyira áthatott a kor szubjektiv indulataitól, hogy a ki reájuk hivatkozva azt hiszi, hogy ethikai elvekre hivatkozik, gyakran tapasztalni kénytelen, hogy csak (esetleg ép ellenkező irányú) szubjektiv indulatokat ébresztett fel. Midőn azt hitte, hogy az erkölcs örök törvényeire hivatkozott s azoknak erejét fokozta érzelmeinek heves kitöréseivel, gyakran tapasztalnia kell, hogy csupán egy népszerű politikának aktuális tévedéseit erősítette meg.

Nem minden erkölcsi érzés fokozása aktuális, mert nem minden erkölcsi erő óvhatta meg — a kor szubjektivizmusától menten — abszolut tisztaságát. Csak az objektive tisztákra szabad hivatkoznia.

Gyakran egy helytelen politika a bátorság fogalmával azonosíttatik. Megbukik a politika s a belátás egy új, munkás korszaknak veti meg alapjait. A ki ez új korszakban egyre hangoztatná a bátorság postulatumát, hibát követne el; nem azért, mintha a bátorság — a maga tiszta ethikai mivoltában — valaha nélkülözhető lehetne, hanem azért, mert kora szemében a bátorság még mindig a régi — hibás — politikával azonosíttatik.

Viszont a békés korszakokban elernyedés vehet a nemzeten erőt és akkor nem helyes oly ethikai elvekre hivatkozni — s azoknak erejét fokozni — melyeket jelenlegi viselkedése

igazolására használhat a tömeg. A felebaráti szeretet szép és nemes elv, de a csatasorban álló katonák előtt annak nincs helye. Különösen akkor nincs, ha azokban a harczias szellem amúgy is kevés.

Olyannyira relativ természetű a politika, hogy magának az ethikának — abszolute igaz — elveire is csak a maga helyén és a maga idejében szabad hivatkoznia s azoknak az intenzivitását az érzelmek által fokoznia.

Vegyünk más példát.

Az egyéni függetlenség nagy és magasztos elv, mely az önérzet ethikai elvén alapul. De ha akkor, midőn egy vad néptörzsnél a katonai fegyelmet — a mi az igazi ethikai tisztaságában felfogott önérzettel nem ellenkezik — még alig sikerült közéjük behozni, valaki a fegyelem legsúlyosabb nyomása esetében az egyéni önérzetről s a szabad férfi büszke függetlenségéről beszél a tömeg előtt: az általa felszított érzelmek nem az önérzet ethikai elveinek használnak, hanem annak az elvénült hadviselési rendszernek, melyet a kultura már túlhaladott álláspontnak nyilvánított, melyet ők is elhagytak már, de mely az önérzet fogalmával náluk — fejlődésüknek ezen stádiumában — még össze van kapcsolva.

Nem az általános erkölcsi elvet vitte diadalra, hanem annak specziális, téves magyarázatát.

Nemcsak a politikai elvek helyessége, hanem az ethikai elvek tisztasága is azt követeli, hogy a politikus ne engedje valamely erkölcsi elv specziális politikai természetű felfogását magával az általános erkölcsi elv tiszta fogalmával összetéveszteni s egy helytelen politika számára lefoglalni a helyes elveket.

Ehhez azonban nem elég az, ha a politikus maga nem téveszti össze, hanem óvakodnia kell attól is, nehogy — szavai nyomán — mások által összetévesztessenek. Nem szabad másra hivatkoznia, mint tiszta — politikai elvtől ment — ethikai elvre. De ezek közül is csak azokra szabad, melyekről tudja, hogy a tömeg tisztán — a maga ethikai tárgyilagosságában — fogja fel.

A ki a maga politikáját úgy tünteti fel — az érzelmi politikusok szokása szerint — mint valamely ethikai elv kizá-

rólagos megvalósulását, vagy pláne mint minden ethikai elvnek egyedül megfelelőt, az hibázott az ethika tisztasága ellen.

A ki oly ethikai elvre hivatkozik, mely magában helyes ugyan, de a melyet a kortársak csak hamis politikában láttak megtestesülve: helyes elvekkel helytelen irányba terelte a tömeget.

Széchenyi Kossuthot mindkettővel vádolta.

Ha azonban a politika relativ természete azt kivánja is, hogy az ethikai elvekre való hivatkozás helyes vagy helytelen voltát mindig a körülmények (a korszellem, az előzmények és a közfelfogás) szerint mérlegeljük; másrészt vannak ismét oly esetek, midőn minden érzelmi politika és minden ethikai hivatkozás is helyes lehet. Ha ezeket abszolute kizárnánk a politikából, vétenénk éppen a relativitás elve ellen, melyet eddig követtünk.

Két körülmény van, mely az érzelmi politikát jogosulttá teheti: a teljes tespedés, vagy az érzelmi politikának már amúgy is teljes uralma. Ezek ellen szabad az érzelmi politika fegyvereivel élni, és pedig éppen a relativitás elve alapján.

Azt mondottuk, hogy csak akkor szabad elfogadni a hadvezérnek az ütközetet, midőn száz esély közül kilenczvenkilencz győzelmet igér. Valóban így van. De az a dolognak csak egyik oldala. A másik az, hogy akkor is meg kell ütközni, mikor más mód a menekülésre nincs. Mert ily esetben az ütközet mégis nyújt legalább egy esélyt, míg annak elmulasztásával a menekülésnek egyetlen esélye sincs.

Ez áll a politikára is. Relative kell mérlegelni a siker eseteit, de ép a relativ mérlegelés követeli, hogy olyankor, midőn egy nemzetnek a tespedésből, vagy a helytelen irányban haladó érzelmí politikából való kiragadásáról van szó, használjunk fel minden eszközt, magát az abszolut szempontokra támaszkodó érzelmi politikát is. Mert hiszen a relativ számítás czélja az, hogy elkerülje a vereséget és hogy ne engedje igen drágán megfizetnünk a diadalt. Ilyen esetben azonban nincs mit veszíteni. És megengedett dolog a koczkáztatás ott, a hol csak nyerni lehet, mert hisz ottan a koczkáztatás jó számítássá vált, minthogy káros következménye — a veszteség lehetősége — kizárt dolog.

(Ennek az esetnek beálltát azonban nem szabad a politikusnak szubjektiv hangulatok szerint megítélnie.)

A számító politikusnak nem szabad oly ethikai elvekre hivatkoznia, melyek kortársai által egy helytelen politikával azonosíttatnak s így annak erősítésére vezetnek. De azt sem szabad engednie, hogy az érzelmi politika a maga számára foglalja le az ethikát. Hivatkoznia kell tehát — folytonosan hivatkoznia — azon ethikai elvekre, melyeken politikája alapúl, fokozni ezeknek erejét és — kimutatva saját politikájának ethikai alapját — megfosztani ennek monopoliumától az érzelmi politikát. Egyszersmind folyton ellenőriznie kell az érzelmi politikát, mert annak jellemző tulajdonsága, hogy politikáját ethika formájába öntve oly érzelmekre hivatkozik, melyekhez nincs köze.

Mívelésbe kell venni azt az ethikai terrénumot, mely a helyes politikát megilleti és el kell vonni az érzelmi politikától a terrénum azon részét, mely nem illeti meg.

Az érzelmi politika híve saját érzelmeit dogmákká teszi s azoknak ily módon keres csalhatatlansági nimbuszt és abszolut értéket.

Abszolut fogalom a bátorság ethikai fogalma s annak intenziv érzelemmé fokozása helyes. De egyáltalán nem abszolut és egyáltalán nem tisztán ethikai természetű a bátorságnak azon fogalma, melyet az érzelmi politikus felállít.

Midőn Széchenyi haditervét megcsinálta s abba a bátorságot is belevette — a maga tiszta ethikai mivoltában, minden időleges hozzáadástól menten vette bele —: ez a szempont joggal volt abszolut, mert tisztán ethikai. Joggal volt érzelmek által intenzivvé is tehető. De midőn egy érzelmi politika valamely politikai irányt kizárólagosan bátornak és ethikailag helyesnek deklarált: ez a szempont nem volt tisztán ethikai, sőt az ethikai szempontnak muló felfogások által való elferdítése. És így nem volt joggal abszolut és érzelmek által intenzivvé tehető. Mert a helyett, hogy ethizálta volna a politikát, politikai szempontokból kiindulva csinált ethikát s így az érzelmek által adott intenzivitás nem az ethika — abszolute helyes — hanem az érzelmi politikának — gyakran igen helytelen — elveit támogatja. Ha azonban helyes is

érzelmekkel támogatni az abszolut igazságokat: a relativ igazságokat (vagy tévedéseket) éppen nem helyes.

A számító politika kijelöli az ethikai szempontok helyét s abszolut igazságoknak ismervén el őket, abszolut jogosultságot ad nekik.

Az érzelmi politika számításainak hiányait támogatja velök s *téves politikájának téves ethikát teremt*, hogy így a valódi erkölcsi erőket ez úton terelje — téves ethikája révén — téves politikája útjaira.

Hogy mi a bátorság: ez erkölcsi fogalom. De hogy mi a bátor politika: kizárólag politikai fogalom.

Az ethika felállítja valamely erkölcsi fogalom szükségképpeni következményeit. De hogy ezek a következmények a reális élet valamely viszonyában, valamely egyén, vagy osztály, vagy ország valamely cselekvényében megvannak-e vagy sem, ez az ethika körén kívül esik. Imerni kell ezen körülményeket, és csak ezen körülmények helyes ismerete alapján mondhatunk ítéletet. Ezen ítéletünk egész alapja, anyaga, minden indoka politikai természetű. Aminthogy pl. egy tisztán elvi jogszabályból nem mondhatjuk meg, hogy valamely esetre lehet-e vonatkoztatni, vagy sem. Ismernünk kell az esetet gyakorlatilag, az fogja képezni ítéletünk anyagát, alapját és minden indokát; magától értetődvén s alkalmaztatván a jogszabály — mint amott az ethikai szabály.

Az érzelmi politika kijelöl egy haditervet s azt mondja, hogy csupán annak követése a bátor politika. Hypothesisre épít.

Igaz ugyan, hogy egy helytelen haditerv keretében is lehet a bátorságot érvényesíteni, sőt egy merészsége miatt hibás haditervet nem is vihetnek ki mások, mint bátor emberek. De ebből egyáltalán nem következik, hogy a bátorságnak mindig észszerűtlennek kell lennie s a küzdők bátorsága itt ép úgy nem igazolja a tervezők hibáját, mint a tervezők észszerűsége a küzdők bátorságát nem alterálja amott.

A bátorságon kívül azonban vannak más ethikai erők is, melyekre szintén szükség lehet. És ha az érzelmi politikának a bátorságról alkotott téves ethikai fogalmai helyesek lennének is, a számító politikának is lehetnek — és minden helyes politikának vannak — ethikai alapjai. Csakhogy a számító

politika gyakran más alapra, más erkölcsi tulajdonságokra támaszkodik; az érzelmi politika pedig *saját* ethikai momentumainak hiányát látva nála: *minden* ethikai momentum hiányát véli látni. A forradalmakra következő produktiv korszakokban az érzelmi politika legsúlyosabb vádjainak és tévedéseinek psychologiai alapját ez képezi.

A katona kötelességérzete azonban nemcsak a támadásra készségben nyilatkozik. Az önfeláldozás készségének nemcsak pillanatnyinak kell lennie. Nemcsak az ütközet veszélyében, hanem állandóan és folytonosan az eszmének kell magát teljes odaadással szentelnie, alárendelve annak magát, vágyát és akaratát. És a ki egyre elhibázza a czélt, és a ki elmulasztja az őrségen az ellenség közeledtére figyelmezni: rossz katona az, bármily merész tervekben elmerülve mulasztotta el kötelességét.

A modern életben azonban a bátorságnak száz más fajtája van, mint a fizikai. A ki meggyőződését — tudományban, politikában, és a társadalmi életben különösen — állandóan és kitartóan követi — gyakran nagyobb bátorságot tanusít, mint a harcz szenvedélyének pillanatnyi hősiessége. És azok az ethikai erők — az ideák iránti feltétlen önfeláldozás és annak szolgálatában az erős akarat — melyek a bátorságot alkotják, produktiv időkben a munka kiválóbb embereiben ép oly erőteljesen nyilatkoznak. Ha ez nem igaz, akkor az egész czivilizáczió egy nagy tévedés, sőt ethikai sülyedés; s akkor a fizikai tusán kívül nincs más férfihoz méltó tevékenység. És ha a bátorságon kívül semmi egyébnek ideális jogosultsága nincs, hibás volt már az első harczos, ki magának fegyvert készített és így bátorságát nem kizárólag vetette latba, hanem hozzáadta még — leleményes eszétől sugalt — felfedezésének erejét. Hibás volt az is, a ki először alkalmazta a puskaport, mert a természeti erőkkel akart győzni, nem csupán bátorságával. Leghibásabb azonban az volt mégis, a ki legelőbb haditervet készített, haditervet, mely megállást parancsol néha, sőt visszavonulást.

Csodálatos egy tévelygés ez, mely az ideál elleni vétségnek mondja azt, ha az ideál szolgálatában minden erkölcsi erőnket felhasználjuk s nem csupán egy erkölcsi erőt. Csodá-

latos egy tévelygés, mely szükségessé teszi, hogy indokoljuk az ész souverain irányító jogát.

Az érzelmi politika legjellemzőbb sajátsága ez az ethika, mely politikai érzelmekből keletkezett s mégis ethikai tekintélyt követel, s azokat, kik politikájuk ellenségei, ethikai elvekkel támadja, hibás politikájából keletkezett hibás politikai elveivel.

Hogy mily módon csinál az érzelmi politika magának külön ethikát, annak igen érdekes példáját láthatjuk a franczia forradalomban. Nem mintha az érzelmi politika szükségképpen radikális lenne, mert hiszen van reakczionárius érzelmi politika is. De érdekes példa, hogy Rousseau egész elmélete *jogok* követelésében áll s az érzelmi politikával miként sikerült azoknak követelését ethikai *kötelességgé* tenni.

Kétségtelen az — és ethikai igazság — hogy az emberi méltóságot, az emberi önérzetet minden áron, abszolute fenn kell tartanunk és meg kell védenünk. De az már egyáltalán nem kétségtelen — és nem is ethikai igazság — hogy az emberi méltóság általános szavazati jog, a vétójog eltörlése és az egyházi javak elkobzása nélkül nem létezhetik. Politikai kérdések ezek, politikai (relativ) szempontokból eldöntendők mindenütt. Az érzelmi politika azonban felállítja a hypothesist, hogy semmi egyéb az emberi méltóságnak meg nem felel és csodálkozva kérdi, vajjon létezhetik-e valaki, a ki az emberi méltóságért nem akar küzdeni.

Ez a hypothesisre alapított, ethikai formában megjelenő, érzelmi politika már eszméjében is homlokegyenest ellenkezik az igazi ethika minden követelményeivel. Mert a valódi ethika az erkölcs objektiv, örökké igaz törvényeinek összege; ez pedig egy nemzedék szubjektiv szenvedélyeinek kifejezése.

Az igazi ethika kötelességeket parancsol, ez pedig jogokat kíván és nem ismer más kötelességeket mint azt, hogy ki kell vívni e jogokat. A tömeg azt követi, a ki több jogot követel és kevesebb kötelességet.

Alkalmazzuk az elmondottakat.

Hasonlítsuk össze Széchenyi rendszerét és azt, a mit az érzelmi politika felállított s könnyű lesz látni, hogy melyikben találunk több igazi ethikai vonatkozást; t. i. a kötelesség-

érzetre való hivatkozást. Ez nem a *Széchenyi* idealizmusa mellett bizonyít, mert az csak az ő maga ethikai indokainak mérlegeléséből bizonyítható, de a *Széchenyi rendszerének* idealizmusa mellett, és a mellett, hogy az érzelmi politika mint rendszer is, mily kevéssé ideális, minden ethikai ürügyeinek daczára is.

A hűbériséget Széchenyi meg akarta szüntetni. De a jobbágytól azt kívánta, hogy legyen egyelőre türelemmel és váltsa meg maga magát. Kossuth kötelező örök váltságot proklamált — a nép jogot követelvén és nem kegyelmet.

Széchenyi azt kívánta a vagyonos nemességtől, hogy adózzék — az eddigi adókhoz hozzáadva — közczélra maga is; csináljon országos pénztárt s e fölött aztán rendelkezzék. Kossuth az alsóbb osztályhoz fordult, hogy vívja ki a nemesség adókötelezettségét oly módon, hogy a nemesség *vegye le* az ő vállairól a teher egy részét. Széchenyi azt mondta: elpusztulunk, ha nem fejlődünk gazdaságilag. Kossuth azt mondta: kiszipolyoz Ausztria. Egyedül a védegylet alapult a kötelesség eszméjén, de igen hamar megbukott. Jellemző azonban, hogy ebben is az volt a tendenczia, hogy aggresszivitással pótoltassék és idéztessék elő a produktivitás.

A karddal azonban nem lehet aratni; míg a kaszával lehet harczolni szükség idején. Az aggressziv politika nem produkál; a produktiv politika azonban nemcsak erőt ad az aggresszivitásra — mert hisz az esetleg fordítva is lehet — de *feleslegessé* teszi azt. Mert a politikában is van nehézségi erő és valamely nemzet gazdasági és kulturális súlya már létezése által is hat és növekedése által már eo ipso hatása is növekedik. Mole sua stat.

Az aggressziv politika jogokat keres; másokban keresi a hátramaradás okait. A produktiv politika kötelességeket parancsol; önmagunkban találja haladásunk feltételeit. Íme egész nagyságában az ethikai ellentét, mely Széchenyi és az érzelmi politika között minden kérdésen átvonul.

Ha csak politikailag nézzük az ellentétet, akkor azt kell mondanunk, hogy lehetnek ugyan esetek, midőn aggresszive kell a produktiv lehetőséget kivívnunk, de midőn vannak a produktivitásnak amúgy is nyitott terei, midőn az aggresz-

szivitás sikere kétséges, a produktivé azonban kétségtelen, akkor az aggressziv politikához minden objektiv indok hiányzik.

Ethikailag pedig azt kell mondanunk, hogyha valamely rendszer ethikai értékét az általa követelt kötelességek nagysága adja meg és ha a produktiv politika alapjellege éppen a kötelességek hangoztatásában áll: akkor Széchenyi produktiv politikája — mely gyakorlatilag is helyesnek bizonyúlt — rendszerének egész teljességében ethikai követelményekből állott, míg az érzelmi politika a kötelességet csak szenvedélyeinktől követelt jogok kivívásában kívánja meg.

Mindez természetesen csupán a politikai rendszer objektive ideális tartalmára vonatkozik. A politikus szubjektiv idealizmusa a meggyőződést képező politika követésénél nyilatkozik s ott állapítandó meg, hogy eljárási rendszerében, egész szereplésében, a kötelességérzetnek mennyi része van és mennyi a szubjektiv szenvedélyeknek, vágyaknak és gyöngeségeknek.

Van tehát Széchenyi rendszerének minden részében mély ethikai alap — maga a rendszer alapeszméje: az önerőből való segély — de Széchenyi nem hivatkozott rá mindenütt. Aminthogy politikája is a maga teljességében a nemzeti egyéniség kifejtésében áll; de nincs rá mindenütt hivatkozás. És így ma talán jogos megfordítanunk Széchenyinek a modor és taktikáról mondott szavait és azt kell mondanunk, hogyha Kossuthnak politikája nem is volt helyes (az aggressziv szenvedélyekre való hivatkozás), modora és taktikája — ennek a politikának szempontjából — igenis czélravezető volt, mert még azon ágaiban is, melyekben nyilván az osztályérdekekre és osztálygyűlöletre hivatkozott, még ott is sikerült érzelmi politikáját ethikai formába önteni s így dogmatikussá és ellentmondást nem tűrővé tenni (a mi ugyan még fokozta politikája rossz következményeit, de az ő politikája szempontjából nem volt hiba); Széchenyi ellenben, midőn nyilvánvalólag a legmagasztosabb ethikai alapon állott, gyakran izolálva maradt érvelésének utilitarius formája miatt.

Egy túlreális korban kezdvén meg szereplését, midőn minden újító ábrándozónak tartatott, szüksége volt e formára, hogy gyakorlati számítónak tartassék és hogy sikere is legyen. De midőn éppen az ő műve folytán a közszellem nagyobb

lendületet vett, súlyosabbakká lettek az ethikai indokok s a kiket nem is az vezetett, azok is azt óhajtották mutatni, hogy ezektől vezettetnek. A »Kelet Népé«-ben ezt maga is megjegyzi, de nem mindig követi. A tömeg pedig szívesen ment az után, a ki örökváltságot igért neki jövendő generácziók jövedelmeiből, a nemesség adózásából pedig saját adói könnyítését és mindezt a haladás, a népjogok és korszellem ragyogó eszméivel vette körül s midőn igért, igéretének helyeslését ethikai erő megnyilatkozásaként üdvözölte. Az ország kevésbbé szívesen követte azt a vezért, a ki a nemesektől adózást kívánt, de a néptől is s a nemességnek emellett azt magyarázta, hogy ebben nincs semmi nagylelküség, mert hiszen a közlekedésügy rendezése saját érdeke. A legtöbb ember szívesebben felvilágosult honfi, úgy hogy kivánságai teljesedjenek és nem szívesen hoz áldozatokat azért, hogy mégis utilitarista legyen.

Sajnálnunk kell tehát, hogy nem hangsúlyozta eléggé mindenütt az ethikai momentumokat és hogy ellenfelének rendszerében az ethikai gyengékre nem mutatott rá többszörösen.

Az ember politikai lény, de még sokkal inkább erkölcsi lény. Ezen általános emberi vonásra mindig sikerrel hivatkozhatunk. Ez az, a mi az emberek lelkét megmozgatja, ez az, a mi soha ki nem alvó lelkesedést teremt. Magában Széchenyi nagy alakjában is ez az, a mi leginkább megragad, mert tudjuk, hogy a kötelesség szava volt mindig zsarnoka. Midőn nemzedékével oly nemes lelkesüléssel állott szembe, az az ethikai elv vezette, hogy a meggyőződésért fel kell áldozni mindent s abból engedni nem szabad; midőn a rajongó idealizmussal szemben mint rideg számoló lépett fel, az az ethikai elv vezette, hogy az ész szavának parancsolnia kell minden érzés felett. Soha nem volt inkább ideálista, mint midőn hazánk idealizmusával szembeszállott. És sohasem vezette erősebb ethikai érzés, mint midőn uralkodást parancsolt az érzelmek felett.

Csak az az életíró fogja megértetni igazán a nemzettel Széchenyi rendszerét, a ki az alapját képező ethikai elvekre minden részletnél rámutat. És csak az fogja igazán megérteni Széchenyi egyéniségét, a ki rámutat az ethikai vonatkozásra minden tetteiben.

Népszerű csak akkor lehet, ha az érzelmi politika által teremtett téves ethikai elveknek tiszta fogalma helyreállíttatik. Akkor el fog ismertetni Széchenyi politikájának ethikai jellege.

A míg azonban az ethikai vonatkozása ebben az alakban a nemzet előtt idegen, idegennek kell Széchenyi egyéniségének és rendszerének is maradnia. Mindaddig az idealizmust csak abban a formában fogja a nemzet keresni, melyet egy érzelmi politika felállított s annak ellenkezőjét csak opportunizmusnak fogja tekinteni. Mert hiszen — és itt a dolog lényege — nem politikai természetüek voltak az indokok, melyek a nemzetet annak idején Széchenyitől elvonták, hanem ethikaiak. Nem jobb számítást vártak Kossuthtól, hanem több, melegebb, egyre ismétlődő ethikai vonatkozásokat.

És azért Széchenyi minden argumentuma e polemiában hatástalan maradt, mert nem volt argumentum ad hominem, mert nem abban rendítette meg a hitet Kossuth iránt, a miben a nemzet Kossuthtól remélt; és nem azon pontjaira hivatkozott saját politikájának, melyek a nemzet ezen vágyának megfelelnek.

Nem ez volt Kossuth diadalának oka — a körülmények számtalan összejátszásából egy körülményt döntő okul tenni képtelenség lenne — de Széchenyi sikertelenségének egyik döntő oka, melyet tagadni nem lehet s melyből okulni kell.

Hasonlóképpen áll a dolog a nemzeti irányra vonatkozólag. Széchenyi egész tevékenységének alapja: teljesen átgondolt, minden részletre kiterjedő intenziv nemzeti politika. De ennek az elvnek mindenütt ki kellene tűnnie s minden vonatkozásnak világosan előttünk állania. Ez is az életíró feladata maradt, mert Széchenyi ettől talán részben ép azon elvből vonakodott, hogy nem szabad oly érzelmekre hivatkoznia, melyek a tömeg szemében egy helytelen politikai iránynyal azonosak. Széchenyi látta, hogy korában a nemzeti irány a gravaninális, aggressziv iránynyal egynek vétetett s nem akarhatta azt erősíteni. Azonban midőn az érzelmi politikával kellett szembeszállnia, oly erős volt már az, hogy e tekintetben már nem volt mit veszítenie. Akkor már beállt az az eset, hogy az érzelmi politika amúgy is elfoglalta már a közélet

terét és attól fogva már nem az volt a kérdés, hogy érzelmi legyen-e, vagy nem a politika; hanem az, hogy (miután már a politika amúgy is érzelmi lett) helytelen irányba kell-e engedni vagy (elfogadni az érzelmi alapot) igyekezni kell-e legalább a helytelen irányból eltéríteni.

Igenis hivatkoznunk lehet az érzelmekre — a »Kelet Népé«-ben azt mondja maga Széchenyi is — de arra ügyelni kell, hogy a politika vezesse az érzelmeket és ne az érzelmek a politikát. Az ethikai alapokra pedig hivatkozni kell.

Ezen tanulmány czélja éppen az volt, hogy analizálván az érzelmi politika természetét, mutasson reá veszélyeire; de ugyanezen természet ismerete alapján mutassa meg azon eseteket is, midőn a veszély nem létezik.

Foglaljuk össze az eredményeket.

Veszélyes az érzelmi politika, mert ethikai formája által a politika relativ számításaiba abszolut szempontokat visz bele. Ez által a mérlegelés lehetősége és a tapasztalásból való tanulás lehetősége egyaránt megszünik.

De midőn a teljes tespedésben, vagy az érzelmi politika teljes uralma idején a számító politika látja, hogy már nincs mit veszíteni: helyes a siker egyetlen lehetőségéhez nyúlni és az érzelmi politika eszközeivel verni le az érzelmi politikát.

Helytelen, hogy az érzelmi politika a maga politikai elveit ethikai dogmákká teszi s az ethikai erőknek egy specziális megnyilvánulását az ethikai fogalmakkal általában azonosítja.

De a számító politikusnak nem szabad a rossz theoretikus hibájába — az indokolatlan általánosításba — esnie s az ethikai szempontok helytelen alkalmazását elítélvén, nem szabad általában minden ethikai szempontra való (érzelmi) hivatkozást elítélnie. El kell vonni az érzelmi politikától az ethikai terrénumnak őt meg nem illető részét; saját részét pedig mívelésbe kell vennie.

Hibája az ethikai szempontokra való hivatkozásnak, hogy a tömeg (befolyásához kora tapasztalatai, érzelmei és általában a múlt eseményei által) a tiszta ethikai elvre való hivatkozást néha saját specziális fogalmai szerint értelmezi s a ki egy helyes ethikai fogalomra akart hivatkozni, a tömeg lelkében

gyakran csak egy helytelen politika érdekében keltett érzelmeket.

De a számító politika ezen nem úgy segíthet, ha elmellőzvén az (ezen szempont alá nem eső, saját politikájával rokon) ethikai elvekre való hivatkozást — saját politikája mellett *argumentál*, a mult *idealizmusát* pedig egy téves politikával fogalmilag azonosíttatni engedi. A számító politikusnak — az érzelmi politika elleni harczban, — nem érvelni kell. Mert hiszen éppen abban, hogy a mozgalom ellene érzelmi téren indíttatott, leginkább látható, hogy *érzelmi kifogások* emeltetnek ellene. Bármily jók argumentumai — in theoria — argumentálása egészben — gyakorlatilag — rossz marad, mert nem ott igyekezett meggyőzni, a hol a kételyek támadtak.

A ki az érzelmi — ethikai formában jelentkező — kételyek ellen csupán czélszerüségi okokkal küzd, arról a tömeg azt hiszi, hogy nincsenek ethikai indokai. És az érzelmi és számító politika ezen harczában nem a czélszerütlen vagy a czélszerű eszközökkel dolgozó ideálizmus különbségét látja — a mint áll valóságában a dolog — hanem azt hiszi, hogy az ethikai elvek ellen itt az idealizmus nélküli opportunizmus küzködik.

Hivatkozni kell tehát a számító politika ethikai indokaira is; és ez a pozitiv feladat. A negativ feladat pedig az, hogy igyekezzék kimutatni az érzelmi politika ethikai hivatkozásának jogosulatlanságát. A bátorsággal szemben ne a czélszerüségre hivatkozzék — mert nincs ideálista nemzet, mely ne az előbbit választaná — hanem mutassa ki, hogy a bátorság nem csak abban a formában nyilatkozhatik, a melyben az érzelmi politika azt kívánja, sőt néha abban kevésbbé is mutatkozik. Vonja el az ethikai erőt alóla, de ne igyekezzék legyőzni az ethikai erőt; mert azt nem mindig lehet — és sohasem szabad. A ferde idealizmus helyébe ne opportunizmust, hanem egészséges idealizmust tegyen.

Ugyanez áll a nemzeti eszmére is (bár ez nem ethikai érzés, de azokon alapul).

Az ethikai elvek és a nemzet egyénisége azok a pontok, a hol a kiváló egyén a tömeggel érintkezhetik. Értelmileg

nem emelheti magához őket, ethikailag felemelheti. Politikájának gyökereket teremt és megerősíti nemzedékének idealizmusát. A mely korszak idealizmust — igazi, áldozatkész, önzetlen idealizmust — teremt: improduktivnek nem nevezhető. Az emberi lelkekben is lehet teremteni s ennek is értéke van. A kiváló egyéniség ethikai nagysága óriási ideális tőke, melyet parlagon hevertetni nem szabad. Ethikai szempontból ez volna improduktivitás.

Minden valóban nagy politikai rendszernek erkölcsi alapja van. Minden valódi nagy államférfi egész egyéniségének mély ethikai alapja van. Legmélyebb gyakran azoknak, a kiknek erre hivatkozni nehezükre esik.

A kiváló egyénnek azonban vezetni kell. Ha arra megy, merre a tömeg akarja, csak együtt megy vele. Ha saját akarata után egymaga halad, csak nélküle megy. Két feltétele van a vezetésnek: egyik az irány megszabása, a másik, hogy abba az irányba bele is kényszerítse a tömeget.

Ideális kívánság, hogy a politikai kérdések csupán czélszerüségi szempontokból bíráltassanak s az azok mélyén fekvő érzelmi momentumok vitán kívül maradjanak. De ennek kivívása maga egy nagyszabású reform, melyen csak addig lehet munkálni, míg az érzelmi politikának nincs gyakorlati jelentősége. Addig igenis az a feladat: ethikailag devalválni az érzelmi politikát.

Mihelyt az érzelmi politika gyakorlati jelentőségüvé lett, kitünt, hogy ezen reformnak a (politikai kérdések elbírálásába a czélszerüségi szempont bevitelének) még nem jött el az ideje s akkor az aktuális vitás kérdést a tényleges alapon kell eldönteni.

Elméletileg helyes bizonyos fegyverek alkalmazása ellen küzdeni (teszik is a békekonferencziák), de midőn a háború kiütött, az ellenség minden fegyvereivel egyenlő fegyvereket kell a harczba belevinni.

Ha ezenfelül a fent részletezett megszorítások alkalmaztatnak: az ethikai érzelmekre való hivatkozás károssá nem lehet.

A politikus szerepe muló, számára az örökkévalóság csak tettei által létezik. A kultura embere hatásának generáczióra számított intenzivitásával össze nem mérhető.

Elsőnek nemzedékére kell okvetlenül hivatkozással lennie. Hogy képes legyen azt vezetni, fel kell használnia minden erejét. Ethikai erejének — a legnagyobbnak, a mi szolgálatában áll — legnagyobb súlylyal kell a czélra munkálnia.

Az archimédesi pont nem elég, hogy ki lehessen a földet mozdítani: meg kell az érintkezési pontnak is lennie.

A ki az archimédesi pontot nem látja, hiányzik abban az értelmi felsőbbség (mert hiszen a tömeggel egy szinvonalon áll). A ki az archimédesi pontot látja, de nem mer reá állani, abban hiányzik az erkölcsi erő.

De a ki az archimédesi ponton állva, vonakodik az érintkezési pontot felkeresni, nem fogja az sem a földet helyéből kimozdítani.

A politikusnak a jelenben kell hatnia czélravezető eszközökkel (megtartván mindig az ethikai határokat).

A kultura embere előnyösebb helyzetben van.

Csupán eszméjétől vezettetve, kizárólag azt követi. Nemzedékére nem hallgat, annak ítélete előtte közönyös. Munkája generációkra számított s magába szívja egy következő nemzedék, a mit a jelen nemzedék nem ért.

Az élet melegéről le kell mondania eszméinek hideg fensége közepett; de az élők elmultával hatásának lehetősége meg nem szűnik.

Igaz, maga a tudomány is csak úgy verhet gyökeret, ha az érintkezési pontot megtalálta. Ezt kell keresnie a tudomány terjesztőinek és munkásainak. A tudomány geniális képviselői azonban ettől felmentvék. Egy nemzedék helyeslésétől felmentvék munkáik halhatatlan hatása által. Ez adja felsőbbségüket.

Csak a tudományban és a művészetben igazán erős a genie.

Csak ez az a hely, a hol igazán szuverén magasságban áll, elmondhatván a nagy római költővel:

Odi profanum vulgus et arceo.

II.

A KÖVETKEZETESSÉG ÉS SZÉCHENYI RENDSZERE.

»A Kelet Népe« Széchenyi István gróf politikai pályáján nevezetes fordulat jele. A nemzet vezére ebben a munkában konstatálja először, hogy az ő vezetői szerepe a kor mozgalmainak irányításában már nem érvényesül feltétlenül.

Nem »A Kelet Népe« fordította el tőle a nemzetet; hanem a nemzet irányváltozását látva kellett »A Kelet Népé«-t megírnia. Intés ez és a helyzet tisztázása s a tisztázás csak azokat ingerelte még jobban ellene, a kik a helyzet folytán amúgy is ellentétben álltak már vele.

E munkájában helyezkedik legelőször szembe a népszerű radikális áramlattal. Az akadémiai beszédben, a szentgróthi levél elemzésében és a »Politikai programmtöredékek«-ben folytatja a küzdelmet s még egyszer a márcziusi napokban (márczius 3-iki indítványával) kísérletet tesz ellene; azutáni küzdelme a kabineten belül — a nyilvánosság előtt ismeretlenül — folyik. Szakadatlan harcz ez éveken át, mely egész további szereplésén átvonul s az adó és két garas ügye, a Tisza-szabályozás és a közlekedésügy rendezésének egész terve is annak szolgálatában áll. Minden tette egy érv elvei mellett; egész élete azoknak igazolása. Míg szavaival támadta az ellenfél politikáját; tetteivel saját rendszerének eredményes voltát igazolta.

Széchenyi ezen állásfoglalása egész egyéniségével olyannyira összeforrott, hogy annak helyes felfogása nélkül Széchenyi államférfiui egyéniségét sem lehet megérteni. És olyannyira összeforrott a nemzet sorsával ez az egyéniség, hogy annak megértése nélkül a nemzet legújabb története sem érthető.

Szükséges tehát megvizsgálni a vádakat, melyek Széchenyi ellen felhozattak és szükséges azoknak jogosultságát igazságos s elfogulatlan vizsgálat alá venni. Mert az egykoruak közvéleménye nem ítélhet igazságosan; miként a pártos fél elfogulatlan bíró nem lehet.

Az ítélethozás súlyos feladata az utókort illeti meg.

Határozott, feltétlen, megalkuvást nem tűrő ítéletet kell e kérdésben az utókornak hoznia. A történelemben nem lehet tűrni a bálványokat. Igazságokat keresünk, nem kegyes előítéleteket. És ha Széchenyi következetlen volt s rendszere az események által megczáfoltatott: le kell rontani a bálványt, mert nem érdemelt tiszteletet. De ha bebizonyul, hogy Széchenyi megérdemelte az utókor tiszteletét, rendszerének következetességét, helyességét is el kell az utókornak ismernie.

A compromissum a gyakorlati politika kisegítő eszköze. Gyöngeségét, nem fölényét bizonyítja.

De a tudományokban semmi compromissumnak nincs helye.

Nem lehet valakitől megtagadni az államférfi minden attributumát, és szobrát azután — minden lényegétől, tartalomtól megfosztva — a dicsőség templomába üres bálványként beállítani.[1]

Az államférfi nagysága irányának helyességében mutatkozik; irányának helyes volta igazolja egyedül az őt illető tiszteletet. Az államférfi politikájától el nem választható; politikájának értéke nagyságának egyedüli próbaköve.

»A Kelet Népe« ellen a következetlenség vádja emeltetett mindjárt megjelenésekor s Széchenyi úgy tünt fel a tömeg szemében, mint egy saját művétől megriadt reformátor, a ki megtagadja, a mit még tegnap állított s fél attól, a mi tegnap még óhajtása volt.

Súlyos a vád, Széchenyi egész egyéniségének megítélésére kiható. Rendszerének helyességére, államférfiui nagyságának kérdésére e vád igazságos vagy igaztalan volta szerint kell megadnunk a feleletet. Mert ha ez a vád igaz, értéktelen

[1] Jegyzet. Lásd különösen Grünwald Béla »Az uj Magyarország« és Beöthy Ákos »A magyar nemzet fejlődése« czímű műveit.

Széchenyi egész rendszere és az államférfiui nagyság dicsősége őt meg nem illeti.

Vizsgáljuk meg előbb, hogy a következetességnek egy államférfi megítélésénél milyen fontossága van; azután pedig Széchenyi következetességével foglalkozzunk.

Mik az igazi államférfiunak nélkülözhetetlen alaptulajdonságai?

Nagy államférfiunak azt tartjuk, a ki felismeri a dolgok természetében levő törvényszerüséget s politikáját arra alapítja. Ismeri nemzetét; ismeri nemzedékét. Erejét, érdekeit, eszméit, érzelmeit. Tudja, mi abban múló, esetleges, lényegtelen. Tudja, mi az, a mi lényeges, el nem múló, szükségképeni. Keresi benne azt, a mi törvényszerű. Keresi nemzete erejének, érdekeinek, eszméinek, érzelmeinek természetét. Ha azt megtalálta, tudja mi az, a mi lényeges, el nem múló szükségképeni. És akkor tudja azt is, hogy mi az, a mi benne törvényszerű.

Ez a tudás, ez a meggyőződés alkotja az államférfiu politikai világnézetét. Ebben a politikai világnézetben találja minden indokát, igazolását az ő politikai rendszere. Ez rendszere realitásának egész garancziája; ennek helyességéből következik politikájának minden eredménye. Ha pedig az a politikai rendszer helytelennek bizonyul: helytelennek kellett az egész — alapjául szolgáló — politikai világnézletnek is lennie. És ha egy államférfi politikai világnézlete helytelennek bizonyul: mi az, a mi államférfiui nagysága mellett bizonyít?

Az államférfi következetessége politikai rendszerének legbiztosabb próbaköve. A mely politikai rendszer következetesen keresztül nem vihető, az nem volt reális. Minél következetesebben vihető keresztül, annál inkább bebizonyúl, hogy az alapjául szolgáló felfogás a valósággal megegyezik.

A valóság felismerése, az erőviszonyok tökéletes értékelése, a fejlődés szükségképeni irányának megtalálása a politika legnehezebb feladata. Az egyes elszigetelt tények között meg kell az összefüggést, a vonatkozásokat, a törvényszerüséget találnia s azakot egy egységes világnézletben összefoglalnia. Minden elvnek, minden eszmének alapja ez, minden érzelem ebben keresi támaszát. Nincsen gondolkozó lény, melynek ne lenne meg a maga világnézlete, mely egységbe foglalja a szét-

szórt tényeket s valamely elvvel (vagy elvekkel) kapcsolatba hozza.

Nézzük a tettek emberét. Munkájában (ha ez czéltudatos) mindig valamely *irány* mutatkozik. Munkásságának ezen iránya mutatja az elvet, melyet követ. Ez irány *állandósága* az elvnek következetessége. Ezen elv maga csak egy része annak a világnézletnek, melyet követője magának a dolgokról alkotott, s melybe ezen elvének irányával — annak következetes keresztülvitelével — beilleszkedni igyekezett.

Annak, hogy eredményes munkát végezhessen, két mellőzhetetlen feltétele van. Helyes kell hogy legyen a világnézlet, mely cselekvésének alapját képezi; és következetesen kell ehhez a világnézlethez alkalmazkodnia. Legyen helyes az eszme a maga teljességében; és vitessék az keresztül a maga teljességében.

Még egy egyszerű gépnél is az az első feltétel, hogy legyen helyes az alkotásánál felállított minden számítás és hogy ezek a számítások pontosan követtessenek. Ha a gyakorlatban nem követhetők e számítások, abból nem az következik, hogy nem kell egyáltalán számítást tenni — mert hiszen, meggondolva a dolgot, az egész mathematika valójában véve theoria — hanem az, hogy *helyes* számítást kell csinálni.

Nem a következetesség lehetetlen, hanem a rossz számításhoz való következetesség. Jó számítást kell csinálni s következetes maradni hozzá a gyakorlatban is. Minél jobb a számítás, annál következetesebben kivihető.

A következetesség a számítás helyességének próbája. A következetlenség a számítás helytelenségének bevallása.

Azt mondják, az a theoriák hibája, hogy következetesek. Nem az. Ha következetesek, az nem hibájuk, hanem próbakövük. Mert ha azt mondjuk valamely politikai rendszerről, hogy annak következetes keresztülvitele lehetetlen akkor evvel azt is kimondottuk, hogy annak az alapja: rossz theoria. Mert rossz theoria, helytelen politikai rendszer mindaz, a minek consequentiái ellenkeznek a valóság követelményeivel.

Éppen az a gyakorlati politika, melyet következetesen (tehát a maga teljességében) lehet, sőt *kell* is keresztülvinni. A melyiket pedig nem lehet, az rossz theoria. Minél kevésbbé

lehet következetesen kivinni, annál inkább rossz theoria. Mert a realitással annál több ponton ellenkezik.

A politikai viszonyok valódi állásának és a politikus világnézletének tökéletesen összhangzónak kell lenni. A dolgok valódi állásának a politikus lelkében tökéletes képben kell visszatükröződnie. Nem szabad különbségnek lenni a dolgok és a dolgokról alkotott kép között. A következetlenség mindig ilyen különbség létét bizonyítja. Minél több a különbség a dolgok és az azokról alkotott kép között: szükségképpen annál nagyobb a következetlenség a politikusnál, ki ettől a képtől eltérni — annak követésében következetlenné válni — kénytelen.

Ha következetlennek kell lennie, azt mutatja, hogy helytelen volt eszméje, mert azt követni nem lehet. Ha pedig minden kérdésben következetlennek kellett lennie: hibás volt egész politikai világnézlete. Az államférfiui qualitás a tények helyes felismerésében nyilatkozik. Minél több kérdésben bizonyúlt helytelennek a tényekről alkotott ítélete: annál többször csorbul meg ezen qualitás alapja. Ha pedig minden kérdésben minden ítélete helytelennek bizonyúlt: államférfiui qualitásának semmi alapja nincs.

Az államférfiui képesség a többieknél kiválóbb látóerő, mely a maguk valóságában mutatja a dolgokat.

De soha többé nem hihetünk annak látóképességében, a kiről kiderült, hogy soha semmit nem látott tisztán és a valóságnak megfelelően.

Ezért fontos Széchenyi István pályájának következetességét bebizonyítani. Politikai szempontból fontos e kérdés mindig és nem ethikaiból. Ethikailag ugyanis csupán a meggyőződés feltétlen és önzetlen követése irányadó. El lehet képzelni, hogy valaki belátta politikájának helytelenségét, de azzal nem mer szakítani. És akkor következetes ugyan, de ethikailag mégis elítélendő, mert meggyőződését nem követi. Viszont lehetséges hogy valaki szakít eddigi politikájával, bár magában azt még mindig helyesnek tartja. Akkor következetlen ugyan, de ethikailag nem ez a hiba, hanem az, hogy nem meggyőződését követi. Ethikailag ez fontos.

Politikailag pedig az a lényeges, hogy ez a meggyőződés — melyhez ragaszkodni ethikai kötelesség — mennyiben helyes.

Helyessége pedig következetes keresztülvihetőségétől függ. A következetlenség bizonyos részletekben: *tagadása* az eszmének némely pontokon. A következetesség: az eszme teljességéhez való ragaszkodás. Annál reálisabb valamely politikai rendszer, minél teljesebben keresztülvihető.

Hivatkoznak ezekkel szemben a viszonyok változásaira s a megváltozott viszonyok új követelményeire. Ez a felfogás a politikai szempontok relativ voltáról alkotott helyes felfogásnak helytelen alkalmazása.

Változnak az idők, változnak az erőviszonyok. Gyöngéből erősek lesznek, erősekből gyöngék. Új erők támadnak; régiek elmúlnak. Az élet meg nem áll.

Mindez valóban így van. Mindez igaz. Alaptörvénye ez az egész életnek, alaptörvénye tehát a politikai életnek is. De éppen azért ismernie, méltányolnia, számításba vennie kellett mindezt a politikusnak is.

Mert ha még a politikai élet alaptörvényét sem vette be számításaiba: mit érnek összes számításai? Hogyan higyjük, hogy meglátja a kérdéseknek gyakran oly bonyolult igazságait, midőn látjuk, hogy elemi igazságait sem látta meg? Mi hasznát veheti az élet az olyan igazságoknak, melyek magával az élet (a fejlődés, a haladás) tényével sem számolnak?

Az élő politikai test ismeretét kívánjuk a politikustól, nem pedig anatomiát. Nem érnek semmit oly szabályok, melyeket az élet első jele halomra dönt. Rossz technikai számítás az, mely a gép első működésénél hamisnak bizonyul. Működő gépet kívánunk és azt a czélt szolgáló számításokat. Nem ér semmit az oly hygienia, mely élő testekre nem alkalmazható. A lélegzés, a mozgás, a vérnek keringése az élet a maga egészében, a test természeti törvényeinek felismerésénél mind tekintetbe vétetik. Csak a ki ezeket ismeri, a ki ezeknek működését is törvényszerünek ismerte fel, állíthat fel szabályokat. Ezekkel szükségképpen számolni kell; ezek tárgyának alaptulajdonságai. És mit szólnánk azon orvoshoz, ki azt mondaná, hogy gyógyítási elvei azért nem válnak be betegénél, mert annál az élet valamely jelenségére (például a lélegzésre) absolute nem számított?

Azt a politikát, mely csak akkor helyes, ha semmi sem

változik, igen erőteljesen jellemezte Deák Ferencz, midőn azt pajtájához hasonlította, melyről bérese megmondotta, hogy még sokáig megáll, ha nem fúj a szél.

Számolnia kell tehát a politikusnak a viszonyok változásával, de nemcsak (utólag) a gyakorlatban, hanem (már előlegesen) elveiben is. A változó viszonyokkal számoló politikai elveket a viszonyok változása nem czáfolhatja meg.

Ha egy nagyobb változás be is áll a politikai életben; — vizsgáljuk ezúttal a belpolitika eseményeit — annak a változásnak már azelőtt is nyoma kellett hogy legyen. Egy erős arisztokráczia nem veszti el erejét nyomtalanúl; erős demokráczia nem enyészik el nyomtalanúl.

Fokozatos az erőviszonyok fejlődése, miként az eszmék és érzelmek fejlődése is fokozatos. Hiba észre nem venni a fejlődés tényét; de a fejlődés *fokozatosságának* tényét negligálni ép oly hiba.

A fa rügyezik, virágzik, gyümölcsözik. Nem ismeri a fa természetét, a kit meglep e *változás*. De időszakok szerint rügyezik, virágzik és gyümölcsözik. Nem ismeri a fa természetét, a kit e változások, e fejlődések időhöz kötöttsége, *fokozatossága* meglepett. A fejlődés is, a fokozatosság is, természetének alaptörvényeiből következik. A ki e törvényt ismeri, annak nem ismeretlenek. A mely elv számolt velök, azt meg nem hazudtolják.

Rossz politikus az, a ki egy intézmény, vagy rendszer hanyatlását nem látja meg. Élőnek hiszi azt, a mi valójában halott. Őt meglepi minden oly változás, mely csak megmutatja, hogy az erőviszonyok mennyire megváltoztak. Elvei ilyenkor nem képesek irányítani. Mert midőn a viszonyok változására történik hivatkozás, rendesen csak annyi igaz, hogy egy külső esemény, egy erőpróba kimutatja, hogy az erőviszonyok mennyire megváltoztak. De ezen esemény többnyire nem oka, hanem csak *jele* az erőviszonyok változott voltának. És ha a tömeg csak az erőpróba után veszi észre, hogy az erőviszonyok megváltoztak, az államférfinak a nélkül is, azelőtt is észre kellene ezt vennie. Mert hiszen éppen az az államférfi feladata, hogy felismervén az erőviszonyokat, csak akkor engedje meg az erőpróbát, ha az előnyös az ő czéljaira.

Midőn azonban egy politikus a megváltozott viszonyokra hivatkozik, ez többnyire annak a jele, hogy az ellenséges erők növekedését nem tudta maga idején észrevenni, a nélkül csinálta számításait s csak akkor vette észre — és igyekszik alkalmazkodni — midőn egy erőpróba már kimutatta azok nagyságát, midőn tehát úgy is mindenki érzi hatásukat. És akkor az államférfiui tehetség mire való?

Ha pl. Széchenyi politikáját a rendiségre alapítja, oly erőviszonyokra alapít, melyeknek rövid időn meg kell változniok, sőt melyek már meg vannak bolygatva a kor szelleme által. Midőn a rendiség az első támadásokra ingadozni kezdett, meg kellett volna összes politikai rendszerét változtatnia. Éppen abban, hogy az erőviszonyokban meglátta, hogy mi az *állandó*, mi az életerős: állott politikai rendszerének életerős állandósága is. Minél állandóbb erőkre építünk annál állandóbb rendszerünk.

Változtak a viszonyok Széchenyi pályája alatt, de elvei nem változtak. Nem csak azért, mert állandó erőviszonyokra épített, hanem azért, mert a változóknak szükségképpeni változását is bevette számításaiba. Tarthatatlan volt a rendiség; ennek megváltozására számított. Állandó volt arisztokratikus társadalmunk; ennek állandóságát is bevette számításába. A konzervativek ragaszkodtak a rendiséghez, mert a fejlődés elvében nem hittek. Kossuthék mellőzhetőnek hitték az arisztokrácziát, mert a fejlődés fokozatosságának elvét nem ismerték fel. A konzervativek meg akarták a változandót is tartani; Kossuth az állandót is figyelmen kívül hagyta.

Midőn a rendiség romba dőlt, a régi konzervativek megczáfolva látták minden elvüket s panaszkodtak a viszonyok változásáról. A viszonyok azonban már akkor meg voltak változva, midőn Széchenyi megindította az akcziót, csakhogy ők nem vették észre. Nem azért váltak helytelenné az elveik, mert megváltoztak a viszonyok, hanem azért, mert már eredetileg nem voltak helyesek. A viszonyok csak megmutatták, hogy a valóság mennyire más, mint a milyennek képzelve megalkották elveiket. Az események csak megmutatták azt, a mit ők nem vettek észre s a mit Széchenyi észrevett.

Azonban csak a rendiség veszítette el erejét, nem pedig

az arisztokratikus elemek. Ezeknek változatlan erejét Széchenyi — Kossuthtal szemben — továbbra is bevette számításaiba. Az arisztokráczia meggyőzésével akart kezdettől fogva reformokat s így következetes volt, midőn tiltakozott az ellen, hogy a demokráczia kicsikarni igyekezett ezeket. Következetességének alapja itt is az állandó erőviszonyokra épített elvek állandó igazsága volt.

Az erőviszonyok állandóságából bizonyos opportunus elvek állandósága következik. De ha ezen erők megváltoznak, azon opportunus elvek is megváltoznak, melyek erre alapíttattak. Minél állandóbbak ezek az erők és elvek, annál tartósabb az egész politikai rendszer is. Még sokkal tartósabb azonban e rendszer akkor, ha ezen erők megváltozása után is helyesnek bizonyúl. Mert akkor kitűnik, hogy ezen *opportunus* elveken kívül is — a mik relative bármily állandóak is, végeredményben mégis időlegesek — vannak alapjai, és pedig olyan elvi alapjai, melyek mélyen a dolgok természetében rejlenek. És ezek azon elvek, melyek egy politikai rendszernek az idők minden változásin felül álló értéket biztosítanak.

Nemcsak azért óhajtotta Széchenyi, hogy a mozgalom arisztokratikus alapon maradjon, mert az ellenkezők kivívására igen gyöngéknek hitte a demokratikus elemeket; hanem azért is, mert úgy vélte, hogy ez az összeütközés elkerülése nemcsak opportunus, hanem felesleges is. Felesleges azért, mert ezen mozgalom vezetése és sikere az arisztokrácziának is érdeke. Nem támadni kell tehát, hanem felvilágosítani. Nem csak azért, mert a támadásra gyenge a demokráczia, hanem azért is, mert a támadás felesleges ott, a hol a felvilágosítás már czélra vezet.

Ezen felfogása adja magyarázatát annak, hogy miért tulajdonít a modor és taktika kérdéseinek oly rendkívüli fontosságot. Nála, a ki az arisztokrácziát akarta felvilágosítani, az érzelemnek, vagyis helyesebben mondva a szenvedélyek felkeltésének, kevésben nyílt tere s azok nála kevésbbé voltak veszedelmesek. Ő az engedmények praktikus voltán magyarázta s az érzelmek közül legfölebb a kötelesség érzetére (tehát egy erkölcsi, soha nem túlozható motivumra) hivatkozott, nem pedig a szenvedélyekre. Mert akár hasznos volt a nemességre

a rendiség megszüntetése, akár nagylelküség: a szenvedélyeket ezek az indokok nem igazolták. De mihelyt a demokráczia nevében Kossuth vette kezébe ezen ügyet, álláspontjánál fogva és egyéniségénél fogva egyaránt a szenvedélyek terére sodortatott. Mert ő nem praktikus indokokat hozott föl, nem a kiváltságosokra, nem azok kötelesség-érzetére hivatkozva, hanem a tömegekre, az elnyomott osztályra és annak jogaira.

A demokráczia, a jogra való hivatkozás megkívánta az érzelmi politikust s az érzelmi politika embere természetétől is sodortatott ez álláspont felé.

Ez volt az érzelmi politika ellen intézett támadásának egyik oka. Érezte Széchenyi, hogy a hasznosság és kötelesség teréről szükségképpen az elnyomottak jogainak hangoztatása felé terelődik ezáltal a vita. A modor kérdése tehát azt jelentette, hogy az arisztokráczia felvilágosítása vagy a demokráczia felizgatása és követelődzésre való biztatása között kell választani.

Széchenyi nem legyőzni, hanem meggyőzni akarta az arisztokrácziát s nemcsak azért, mert tekintetbe vette az erőviszonyokat, hanem azért — s ez az ok fennmarad, ha az erőviszonyok meg is változnak s rendszerének ez egyik maradandó vonását képezi — mert úgy volt meggyőződve, hogy a haladási mozgalom az arisztokrácziának magának is oly világos érdeke, hogy csak fel kell róla világosítani.

Ugyanilyen alapon áll Széchenyi felfogása az Ausztriához való viszonyokra nézve is. Nemcsak azért helytelenítette a sérelmi és támadó politikát, mert úgy hitte, hogy Magyarország arra nem elég erős — a mi elvégre megváltozhatik — hanem azért is, mert úgy volt meggyőződve, hogy minden ilyen összeütközés felesleges koczkáztatás. Felesleges azért, mert Magyarország nemzeti és szabadelvű haladása az egész monarchiának oly fontos érdeke, hogy annak támogatására meg lehet nyerni a monarchia vezető embereit, csak fel kell őket erről világosítani. Az érzelmi politika azonban — és ezen tendencziájánál fogva oly igen fontos a modor — ismét szükségkép nem azok belátására hivatkozik, kiktől a monarchia ilyen irányú vezetése tényleg függ, hanem hivatkozik a nemzet jogaira — és szenvedélyeire. Széchenyi azonban nemcsak

kudarczra vezetőnek tartotta ezt a politikát, hanem már csak azért is feleslegesnek, mert siker esetén sem ér el semmi olyan előnyt, a mit így (áldozatok árán) esetleg elérhetünk.

Ha Széchenyi a haladási és a nemzeti eszme kérdésében csupán az erőviszonyokra alapította volna is politikai rendszerét, annak a rendszernek már akkor is oly alapokat rakott volna, melyek az események minden változásaitól függetlenné teszik. Sem az új arisztokráczia, sem Ausztria az ő életében annyira meg nem gyengült, hogy amaz e demokráczia, emez Magyarország által támadó harczban legyőzethessék. Széchenyi tehát rendszeréhez következetes maradhatott, mert annak megalkotásánál *állandó* erőtényezőkkel vetett számot, melyeket a külső események csak pillanatra neutralizáltak, hogy azután ismét érvénybe lépjen erejük.

De nemcsak azért volt állandó értékű az ő rendszere, mert állandó volt az arisztokráczia és Ausztria túlsúlya, hanem mert mind a kettő reánk nézve szükséges és érdekünkkel megegyezik. A feudális szerkezetétől megfosztott arisztokráczia és a beolvasztási kísérletekről lemondott Ausztria *ereje* az ő nézete szerint Magyarország eminens érdeke. Nem akarta megtörni az arisztokrácziát, mert úgy vélte, hogy annak érdeke Magyarországéval összeforrott s annak érdeke a keleti események által mindinkább közössé lesz Magyarország érdekével s végre annak külpolitikája a mi érdekeink szerint irányítható. Nemcsak állandó erőkre, hanem állandó elvekre is épített.

Egyik állandó elv — mint láttuk — az volt, hogy Ausztria és Magyarország között és az arisztokratikus és demokratikus irány között az összeütközés *felesleges*, mert elégséges, ha az érdekeltek: a birodalom vezetői és az arisztokráczia felvilágosíttattak, hogy a nemzeti és szabadelvű haladás nekik is érdekek.

Volt azonban az összeütközés elkerülésére Széchenyinek még egy más oka is. Ő a birodalmat és az arisztokrácziát nemcsak legyőzhetetlenül erősnek, nemcsak érdekeiről meggyőzhetőnek hitte, hanem arról is meg volt győződve, hogy az arisztokratikus vezetés Magyarországnak érdeke és a birodalommal való kapcsolat is Magyarországnak érdeke.

Ez az állandó érvényű elv volt politikájának alapja s

rendszeréhez való következetességének lehetőségét, sőt szükségességét ez adta meg. Ez tette lehetővé, hogy politikájához mindvégig következetes maradjon. Mert ha ezek az elvek igazak voltak 1825-ben, igazaknak kellett 1841-ben és 1848-ban is lenniök. Mert semmi olyas be nem következett, a mi megváltoztatta volna az erőviszonyokat és semmi olyan nem következhetett be, a mi megváltoztassa — ha helyesek voltak — ezen elveknek igazságát. A demokratikus áramlat 1841-ben már kétségkívül megerősödött s az arisztokráczia ereje kétségkívül meggyengült. De azért még 1841-ben is úgy álltak az erőviszonyok, hogy (mint 1825-ben) a demokrácziánál hasonlíthatatlanúl erősebb volt az arisztokráczia. És ez a lényeges.

Széchenyinek tehát nem volt oka következetlennek lennie. Az a demokratikus áramlat, mely oly erőssé vált, az ő műve volt; már keletkezése előtt számolt tehát vele.

Rendszere érdekében hozta azt létre; különös lett volna tehát, hogy az ő rendszerével ellentétben legyen.

Ez az áramlat azért vált főként oly erőssé, mert az arisztokráczia és a nemesség volt legbuzgóbb híve. Már csak azért is lehetetlen lett volna — összeütközés esetén — az arisztokráczia megtörésével vinni diadalra a demokrácziát. És az a körülmény, hogy a haladási mozgalom oly rohamosan hódított, éppen nem Kossuthnak adott igazat, hanem Széchenyinek, mert igazolta ennek azon alapelvét, hogy a kiváltságosakat csak fel kell érdekeikről világosítani s rendre saját érdekükben is a haladási mozgalom mellé állanak. A haladási mozgalomnak már tapasztalható tünetei pedig még inkább megerősítették Széchenyit abban a nézetében, hogy békés fejlődés nem lehetséges Magyarországon másként, mint arisztokratikus alapokon.

Midőn tehát az erőviszonyokban minden változás daczára az arisztokráczia nagyobb ereje változatlan maradt: nem volt oka megváltoztatnia az állandó erőviszonyokra alapított opportunus eljárási módszerét. Midőn az arisztokrácziát meggyőzhetőnek tapasztalta: nem volt szükséges megváltoztatnia az arisztokráczia meggyőzhetőségéről hirdetett elveit. Midőn végre az arisztokratikus vezetésnek mind nagyobb szüksége

mutatkozott a radikálizmus láza közepette: nem volt oka az arisztokratikus vezetés szükségességéről hirdetett elveit megtagadnia.

Következetes lehetett rendszeréhez, mert az események által igazolva látta azt. Ő a nemzetet megmentette volt elpusztulástól, új életre keltve azt. De miként az életmentő nem lehet felelős a megmentettnek későbbi cselekedeteiért, — ámbár ha meg nem menti őt, kétségkívül nem követheti el a hibát — ép úgy nem lehet Széchenyit a haladási irány tévedéseiért hibáztatni. Nem az orvos a hibás, ha hibákat követ el felgyógyult betege, bár ő adta vissza az egészséget neki s egészség hiányában nem lett volna hibák elkövetésére sem módja, sem ereje. (Ha nem így volna, akkor — félve a következményektől — sohasem volt szabad gyógyítani).

A haladás barátja tehát nem vetheti Széchenyi szemére, hogy Kossuth irányának tévedései az ő hibájából eredtek. Ezt csak azok vethetik szemére, a kiknek nézete szerint minden alulról jövő mozgalom egyaránt hiba. És azt sem mondhatják, hogy csak az ő irányát folytatta Kossuth, mert ennek aggressziv demokratikus iránya az ő rendszerével homlokegyenesen ellenkező.

Széchenyi a maga rendszeréhez mindvégig következetes maradhatott, mert állandó erőviszonyokra és állandó elvekre épített. A következetesség az igazi államférfiú nélkülözhetetlen alaptulajdonsága. »Nem az eseményeknek szabad irányítaniok a politikát — mondotta Napoleon — hanem a politikának kell az eseményeket irányítania. A ki minden közbejött esemény által elragadtatni hagyja magát, annak egyáltalán nincs politikai rendszere.«

Így szólt Napoleon, ki bizonyára nem volt a theoriák embere.

A helyes politikai rendszer külső események által sem ingattatik meg, ha valóban állandó erőkre és állandó elvekre támaszkodik. Széchenyit például egyáltalában nem czáfolták meg az 1848-ik év eseményei s egyáltalán nem kényszerítették, hogy elveihez következetlenné legyen. Ugyanaz az eset állott itt be a nemzeti politika terén, mint a mely a szabadelvű haladás terén 1841-ben mutatkozott. A nemzeti irány kétségkívül megerősödött, az összbirodalom az események által

kétségkívül meggyengíttetett. Változtak az erők, de az erők viszonya annyiban mégis változatlan maradt, hogy Magyarország mégis a gyengébb fél volt most is, az erősebb pedig Ausztria. Ha már az opportunus szempontok is változatlanok maradtak, mennyivel inkább változatlannak kellett az elvi szempontoknak lenni. Ezek az elvek — miként annak idején a haladási kérdésekben az ő arisztokratikus elvei — az események által meg nem cáfoltattak, sőt inkább beigazolást nyertek.

Midőn Széchenyi azt látta, hogy az európai foradalom eseményei által a monarchia nyugatról mindinkább kelet felé szoríttatik: nem volt oka azon elvéhez következetlennek lennie, hogy a monarchia érdeke Magyarország érdekével az idők folytán mindinkább azonosul. És midőn látta, hogy az európai forradalom mindinkább azon munkál, hogy a monarchia súlypontjává Magyarország legyen: nem volt oka megtagadnia azon elvét, hogy a monarchiával való szolidáritás Magyarországnak elsőrendű nagy érdeke.

Egy helyes, reális politikai rendszerhez következetes maradhat az államférfi és következetes is kell, hogy maradjon, mert csak annak az alapján csinálhat reális politikát. Egy politikai irányzatra nem lehet súlyosabb kritikát mondani, mint azt, hogy csak a hozzá való következetlenséggel — a tőle való eltéréssel — lehet csinálni reális politikát. A politikának a czélra vezető utat kell megmutatnia és hogyan bízzunk abban, a ki megmutatja az utat, de előre megmondja, hogy azon czélunkhoz jutni nem lehet. Mit ér az a politika, melynél az elv megszünik ott, a hol kezdődik a realitás s a melynek életképességéhez az elvtől való eltérés alapfeltételnek bizonyult? Mit ér az óra, melyet azon megjegyzéssel kapunk, hogy az sohasem mutatja helyesen az időt? Mit ér az olyan térkép, melyhez igazodni a terepnek egyetlen egy pontjában sem lehet? Ha követjük: tévedésbe esünk; ha nem követjük: felesleges.

Az államférfinak nemzete egyéniségét kell ismernie. Nem az esetleges, változó vonásokat, hanem azokat, a melyek a nemzeti egyéniség alaptermészetét képezik. A ki az esetleges változó vonásokból indúl ki, azt az eseményeknek minden változása megzavarja.

Széchenyit rendszerébe vetett hitében az eseményeknek semmi változása sem zavarhatta meg. Nemcsak azért, mert azok alapjában véve nem változtatták meg az erőviszonyokat, hanem azért is, mert nem változtathatták meg az érdekközösségben vetett hitét.

A külpolitika eseményeit — igaz — nem lehet kiszámítani. De ha joggal gúnyolta a Bach-rendszert Deák Ferencz, hogy az csak úgy áll fenn, ha meg nem zavarják külpolitika eseményei; ép oly joggal lehetett e gúnyt azokkal szemben alkalmazni — ezek közé azonban Széchenyit nem lehet számítani — a kiknek egész magyar politikai rendszerük arra a feltételre volt alakítva, hogy csak úgy állhat meg »ha nem fúj a szél«. (És ugyanez áll Széchenyi azon ellenfeleire, kiknek politikai számításai szintén abban kulmináltak, hogy a monarchiának össze kell omlania — mert fúj a szél).

A következetlenség oka a politikusoknál gyakran az, hogy az események napi fordulatainak túlságos súlyt tulajdonítanak s inkább észreveszik azt, a mi változó — a minek megnyilatkozása legzajosabb — mint azt, a mi maradandó, állandó, latens erő. Pedig éppen a latens és az állandó erők iránti érzék az, a mi az államférfit a tömegtől megkülönbözteti.

Ha Széchenyi túlbecsülte volna 1841-ben a demokráczia erejét, neki is következetlenségbe kellett volna esnie. Akkor azt kellene róla mondani, hogy pályája második felében hibásan ismerte fel a viszonyok erejét, mert úgy hitte, hogy azok megczáfolják, midőn valójában éppen igazat adtak neki. Akkor — az erőviszonyokra nézve — azt kellene mondanunk, hogy pályája első felében felállított diagnozisa csak hiten és nem meggyőződésen alapult. A ki elhagyja vagy megtagadja az események által helyesnek bizonyult rendszerét, nemcsak ezen lépésével csinál hibás politikát, hanem elárulja azt is, hogy régi — helyes — rendszerét sem értette valóban át, hogy nem ismerte annak minden indokát és erejét, hogy tehát ahhoz nem állandó elvek csatolták, hanem a körülmények, egyéni hajlamok, vagy az államéletnek változó, jelentéktelen tünetei. Ha az állandó erőkre épített volna, állandó maradt volna politikai iránya is.

Lehetséges azonban, hogy az erőviszonyok tekintetében csalódás éri a politikust. Ez kétségtelenül hiba. De minden politikai rendszernek vannak — ezen opportunus szempontokon felül álló — *elvi* alapjai, melyeknek nem szabad, mert nem lehet megváltozniok. Ha tehát Széchenyinek az erőviszonyokra vonatkozó mérlegét az 1841-iki és az 1848-iki év még meg is változtatta volna: neki csak annyiban lehetett volna következetlenné lennie, hogy ezentúl a magyar és demokratikus irányt az összbirodalmi és arisztokratikus iránynyal szemben erősebbnek ismerte volna be. De azon az elvén még e tények sem változtattak volna, hogy valóban érdekközösség létezett az arisztokratikus és demokratikus elemek között, valamint Magyarország és Ausztria között s a viszonyok változása daczára is az érdekközösség ezen elve ne legyen ép oly helyes és ne legyen ép oly helyes és változatlan az ezen elvre alapított politika.

Az állandóság felismerése teszi az államférfit; az teszi tartóssá rendszerét. Midőn az erőviszonyok állandóságát felismeri, evvel felismerte az államéletben az állandó *tényeket.* Változnak ezek is, de minél állandóbbak, annál tartósabbak az arra alapított opportunus tekintetek. Midőn pedig állandó *elveket* sikerül felállítania, akkor sikerült az államélet tényeiben a *törvényszerüséget* is feltalálnia. Ez pedig még állandóbb erőviszonyokon alapul, oly állandókon, hogy azok megváltozásával az állam összes alapjaiban megváltozik. A ki ezt felismerte, az a nemzet egyéniségét ismerte fel, annak életfeltételeit, viszonyainak törvényszerüségét, szóval a nemzeti politikát. Ehhez pedig következetlennek lennie sohasem szabad.

De nemcsak abban nyilvánul meg az államférfiui tehetség, hogy mennyire állandók a tények és az elvek, melyekre politikáját alapította; hanem abban is, hogy mennyire *konkrét*, mennyire *specziális* mindaz, a mit — ezen erők alapján és ezen elvek érdekében — mint követendő irányt kitűz. Mert csak az a politikai elv bír reális irányító hatással, mely az általánosságba nem vész bele, hanem konkrét czéloknak konkrét eszközeire mutat. Ennek hiányában lehetetlen a következetesség ellenőrzése, mert különböző irányokat ugyanazon elv takar.

A haladási eszme pl. ilyen általános elv, melyre Dessewffy Auréltól Madarász Lászlóig mindenki egyaránt hivatkozott. De micsoda következetesség volna azé a politikusé, a ki a két szélsőség között megtette már az utat s a haladási eszmére, mint pályájának mindig szigorúan követett vezérfonalára hivatkozik. (A nemzeti eszmére ugyanez áll.) Ugyanily joggal a világ legkövetkezetlenebb politikusai joggal hivatkozhatnának arra, hogy mindig hazájuk javát akarták. Azaz, hogy mindig azt akarták, a miről úgy vélték, hogy helyes. Itt már elértük az ilyen okoskodások végső indokát és láthatjuk, hogy az végeredményben nem politikai, hanem *ethikai* természetű.

A politikai rendszerek rendeltetése azonban éppen az, hogy megmutassák, hogy milyen irányban, milyen eszközökkel lehet és kell elérni a haza javát s diadalra vinni a nemzeti és a haladási irányt. És éppen ez a politikai következetlenség, hogyha valaki ezen irányhoz, ezen elvekhez hű nem marad. Akkor elismerhetjük, hogy ethikailag következetes, mert mindig a helyesért, a jóért és nemesért lelkesül; de meg kell tagadnunk tőle a politikai következetességet, mert mindig másban és másutt keresi azt.

A politikai irány megvalósításánál a keresztülvitel módjának minél konkrétebb megjelölése tehát ép oly fontos egy politikai rendszer kiválóságára nézve, mint azon erőknek és elveknek állandósága, melyekre ezen irány építtetett. Az államférfiui következetesség ezen két feltétel mellett a gyakorlatiassággal nemcsak hogy nem ellenkezik, hanem éppen a következetlenség — a helyes diagnózishoz és a helyes orvosszerekhez való következetlenség — teszi gyakorlatiatlanná azt a politikát.

A következetesség azonban — ha helyes a rendszer, melyhez következetesek maradunk — nemcsak a helyes politika biztosítéka, hanem alkotmányos szempontból is kiváló fontosságú. A következetesség megkövetelése lényegesen korlátozza a pártpolitikát, mert kényszeríti a közélet vezető embereit, hogy csak oly elveket hirdessenek, melyek következetesen megvalósíthatók. A parlamentárizmusnak is egyik legfőbb előnye ez, de minden intézménynek csak a közszellem ad erőt s a parlamenti váltógazdaság következetesség nélkül elveszti minden erejét. De szükséges a következetesség a nem parlamentáris

országokban is, mert a politikusokat eszméikhez még jobban — a közvélemény kényszerítő erejével is — hozzáköti s midőn így a politikust politikai eszméivel *azonossá*, tőle elválhatatlanná teszi: nemcsak arra szorítja a politikusokat, hogy megfontolják azt a politikai elvet, melytől többé nem engedi elválni a közvélemény; hanem arra is garanczia, hogy a politikusokat állásfoglalásukban ne vezethessék egyéni indokok, érdekek, szenvedélyek vagy hangulatok.

Ezért oly fontos a következetesség, s ezért oly fontosak alapfeltételei: az erők és elvek állandósága, a módok és eszközök minél konkrétabb speczializálása.

Az a politikai rendszer, melynek alapját ezen feltételek képezik: a nemzet egyéniségén alapúl.

A nemzeti egyéniségben felismeri azt, a mi törvényszerű — a mi állandó, a mire következetesen lehet mint tényezőre számítani — és felállítja ennek alapján az életrendi szabályokat (a pillanatnyi közhangulat csak azt mutatja, hogy mit hisznek egy adott pillanatban a közvélemény vezetői szubjektive a nemzet egyéniségéből kifolyónak; de gyakran éppen nem bizonyítja, hogy mi valóban az; miként a beteg saját észleletei az objektiv kórtünetekkel egyáltalán nem mindig vágnak össze és miként az ember pillanatnyi hangulatai gyakran csak körülményeinek kifolyásai s inkább azokra vagy pedig az emberi életkor bizonyos szakaira, mint az illető egyéniségére jellemzőbbek).

Éppen abban különbözik a gyakorlati politikai elvtől a rossz theoria, hogy a nemzeti egyéniséget nem veszi kellőleg tekintetbe. Általános igazságot állít fel s a specziális körülményekre kevés súlyt helyez.

Midőn egész Európa minden művelt országát eltöltötte a franczia felvilágosodás szelleme, ezen eszmék apostolai nem vették észre ezen egyforma felszín alatt a különböző, latens erőtényezők azon egész összességét, melyek az egyes országok nemzeti egyéniségét alkották. A napoleoni hadjáratokban ezen nemzeti egyéniségek oly erőteljesen nyilatkoztak meg, hogy rossz theoriának bizonyult mindazon politikai elv — Rousseau rendszerének minden idegen másolata — a mely ezen erőkre nem számított. Rossz theoriának bizonyult, melyhez követ-

kezetesen maradva nem lehetett gyakorlati politikát csinálni. Nem lehetett pedig azért, mert a következetesség valamely politikai elv gyakorlati voltának legbiztosabb próbaköve.

De a rossz theoriák hibája nemcsak az, hogy túlságosan általánosítva mellőzi — gyakran csak muló tünetektől megtévesztve — a nemzet egyéniségében rejlő állandó erőket; hanem az is, hogy nemcsak a diagnozisban, hanem az orvosi szerekben is általános elvekből indulván ki, a megvalósítás módjait és eszközeit sem jelöli konkréte meg.

Minden politikai rendszer feladata az, hogy kimutassa egy nemzet főbb életjelenségeinek alapelveit és állítson fel alapelveket azoknak további irányítására. Találja meg az elvet, mely a nemzeti fejlődés tényeiben megnyilatkozik s irányítsa ezen elv szerint — a további fejlődés czélja felé — a tényeket. Meg kell a tényekben az eszmét találnia, s bele kell vinnie az eszmét az összes tényeknek irányításába. Az eszme és a reális élet összhangba hozatala az ő feladata. Reálisnak kell lennie az eszmékkel szemben, hogy azok kivihetőség tekintetében igen magasra ne helyeztessenek. De ha reális kritikával az elv megállapíttatott, ideálisnak kell a tényekkel szemben lennie, igyekezvén, hogy azoknak irányítása az elvek magaslatára felemeltessék. Az érzelmi politika azonban rendszerint akkor ideális, midőn a tényállást kell megállapítania s így oly elveket állít fel, melyeket megvalósítani nem lehet s melyeknek lehetetlensége kiderülvén, a tények irányításában opportunizmus veszi át az idealizmus helyét. Mert csak reális alapon lehet csinálni ideális politikát, rossz haditervvel pedig nem győzni, hanem csak futni lehet.

Az államférfiunak tehát úgy a diagnozis megállapításában, mint az orvosi szerek rendelésében a nemzet egyéniségéből kell kiindulnia. A nemzet egyéniségét pedig körülményei, erőviszonyai és a közszellem iránya és ereje — természetesen csak az állandó irány — határozza meg.

A rossz theoria hibája az, hogy sem a diagnozisban, sem az orvosszerekben a nemzet egyéniségére kellő tekintettel nincsenek s — nem az állandót és a konkrétot keresve — általános szempontokból kiindulva, általános rendszabályok javaslásával megelégszenek. Eötvös József báró politikája ezen

irányban typikus, de beleestek egyes kérdésekben egyébként igen gyakorlati emberek is e hibába; csakhogy, míg amazoknál ez kivételes eset, nála mondhatni szabály.

A liberalizmus általános igazságaiból kiindulva pl. a nemzetiségi kérdésben az egyenjogusítás — általános szempontból indokolható — rendszabályát javasolta. Nem volt híve a faji törekvéseknek s azt óhajtotta, hogy a haladás közös elve háttérbe szorítsa azokat. Nem számolt azonban azokkal az állandó erőkkel, a melyeket nemzetiségi irányzatnak nevezünk, sem azoknak tényleges tendencziájával. Ezen tendencziák szabad érvényesülést nyerve éppen a közös haladás közös irányát veszélyeztetnék és éppen azoknak a faji törekvéseknek harczát idéznék elő, melyeket közéletünkből kizártnak akart látni. Általános szempontból indulva ki, nem látta meg az állandó erők természetét, melyek a nemzeti egyéniség — a specziális viszonyok és tendencziák — egyik részét teszi.

A rossz theoriák második hibájának azt mondottuk, hogy a megvalósítás módjaira nézve is csak általánosságokat ad s nem a specziális viszonyokból merít. Feltűnő Eötvösnél ez a »Kelet Népe« bírálatánál. Ő a haladás általános eszméjéért lelkesült, de nem vette észre a haladási elv megvalósítására megkísérlett két konkrét irány közötti áthidalhatatlan ellentétet.

A nemzeti egyéniség — a specziális követelmények — iránti érzéketlensége a részletkérdésekben is nyilatkozik. Szemére vetik Széchenyinek, hogy akadémiát csinált, midőn még gyarló a népoktatás és lánczhidat építtetett, midőn még gyarlók az országutak, de az elemi iskolák ügye nem tőlünk függött, hanem a kormánytól; Széchenyi tehát ott űzte tevékenységét hol erre tere nyílt. A lehetőség szempontja már magában igazolná, ha nem lettek volna még más indokai is. Gondolt ő is a közlekedési ügy egyéb részleteire s az országos pénztár később felvetett kérdésének, a felelősség elvének megállapításán kívül ép ennek rendezése volt feladata. De az ilyen reformok alapfeltétele volt: rést ütni a nemesi kiváltságokon s a nemesi nem fizetés elvén, rést ütni leginkább in principio. És ez a czél volt az, mely a lánczhíd által tényleg el is éretett.

Az akadémia által Széchenyi hasonlóképpen nemcsak a kulturát akarta emelni, hanem a nyelvet is. Ezt akarta

mívelve, fejlesztve látni; tudván, hogy az extensivitás legbiztosabb eszköze a kiváló qualitás.

Még egy szempont volt, mely halaszthatóvá tette Széchenyi szemében a népnevelés ügyét. Ő tudniillik várni akart evvel addig, míg a hűbériség maradványait maga az arisztokráczia dönti le, nehogy a fennálló viszonyok igazságtalanságai a felvilágosodott nép felháborodásának méltó tárgyai legyenek. *Polgári* szabadságot akart előbb mindenkinek, azután népnevelést; azután *politikai* szabadságot azoknak, kiket a nevelés arra képesített.

Mindezen szempontok a nemzet egyéniségének — a specziális viszonyok és specziális következmények — szigorú szemmeltartására mutatnak. Ehez a rendszerhez lehetett következetes; következetlennek lennie hozzája nem is lehetett. Mert az ezen rendszerhez való következetesség nem volt egyéb mint az élet, mint az eszme követelményeihez való egyaránt szigorú ragaszkodás.

Ebből a szigorú következetességből — eszméje életrevalóságába vetett, megalkuvást nem tűrő hitéből — kiindulva lehet csak igazságosan megítélni Széchenyi egész rendszerét s az egész polemiát, melyet Kossuth ellen folytatott. A ki e következetességet meglátja rendszerében, lehetetlen azt is nem látnia, hogy ugyanazon rendszert védi Dessewffy József, Wesselényi és Kossuth ellenében, s hogy nemcsak az ő rendszerén vonúl végig bizonyos veres fonál, hanem ellenkező álláspontjaik különbözősége daczára, ellenfelei álláspontjaiban is vannak közös vonások, ellentétek és kifogások, melyek ellen Széchenyinek egész pályáján kellett küzdenie.

Széchenyi az álomkórságból felébresztette nemzetét. Felismerte nemzete egyéniségét és politikáját arra alapította. De azoknak a nemzedékeknek szelleme, melyekkel együtt működött, az övétől — az ő erős egyéniségének és európai felfogásának igen sok szempontjaitól, — sok tekintetben különbözött. Ezeknek az ellentéteknek volt említett három ellenféle typikus képviselője s ezeknek állásfoglalásában a közös vonást megkeresni lesz most további feladatunk.

A Széchenyi és Wesselényi közötti politikai ellentét már csak ez utóbbinak Kossuthoz való szoros viszonyából is

érthető s politikájuk közösségéből is nyilvánvaló. Csak azt kell konstatálnunk, hogy Wesselényi Széchenyinek rangtársa volt és ifjukori jóbarátja. Nem a demokráczia embere iránti féltékenység és nem a Kossuth személye iránti ellenszenv volt a »Kelet Népe« megírásának oka. Ugyanazon politikai ellentét már jóval azelőtt elszakíttatta vele egy oly barátság kötelékét, mely fellengzős idealizmussal, szíveik legbelsőbb titkának feltárásával, a tökéletesedés és önjavítás nemes versenyében kezdődött, s melynek az elvek ellentétességében kellett elpusztulnia. Ideális megszakadási oka egy ideális barátságnak, melyet a közös ügy iránti lelkesedés, melyet a nemes eszmék iránti odaadás teremtett meg, hogy idővel ugyanaz is szakítsa szét. Ha azonban tekintjük Wesselényi erős dynastikus és arisztokratikus érzületét s pl. a nemzetiségi kérdés veszélyei iránt táplált aggodalmait; szinte azt kell hinnünk, hogy többször vitte őt vérmérséklete és külső körülményeinek kényszere oly irányba, melyet Széchenyi nem helyeselt, mint az elvek és politikai rendszer tudatos ellentétessége. A gravaminális és izgató politikához való ragaszkodás miatt Széchenyi azonban Wesselényivel nem kerülvén nyilt összeütközésre, a kettő közötti ellentét nem áll oly világosan és minden indokaiban részletesen kifejtve előttünk, mint akár a Kossuth, akár a Dessewffy elleni polemia. Annyi azonban világosan látszik, hogy Wesselényi is — miként a »Pesti Hirlapban« Kossuth — az izgatás embere volt, kit csak úgy lehet — Széchenyi szempontjából is és igazságosan — megítélni, ha sohasem felejtjük el azt az igazságot, hogy a vezető politikus által hangoztatott elv nem mint eszme, hanem mint *tett* bírálandó el; nem objektiv értelme szerint, hanem a tömegre tett szubjektiv hatás után. Nem aszerint, hogy milyen politikát javasol eszmeileg, hanem, hogy ezen eszméknek mikor és mely módon való hangoztatása által, vagy más eszmék hangoztatásának elmulasztása által tényleg minő politika keletkezését *mozdítja elő.*

A Wesselényivel való ellentétnél sokkal részletesebben áll előttünk a Dessewffy Józseffel való s csodálkozva kell látnunk, mennyi közös vonás van ezen polemia között, a melyet a merész reformátornak kell vívnia és azon polemia között,

a melyben Kossuth radikálizmusával szemben mint mérséklőnek kell fellépnie. Érdekes és nagyfontosságú ennélfogva ezen két polemiában minden közös vonás, aktaszerüleg kell azok mindenikének felhozatnia, mert nemcsak Széchenyi következetességére nézve képeznek bizonyítékokat, hanem Kossuth elleni fellépésének elbírálásánál is, az ellene felhangzott vádak alaptalanságának bizonyítására is érdekes adatokat és új szempontokat nyujtanak.

Legérdekesebb, hogy már első politikai ellenfelével szemben is az *ész és szív* később oly híressé vált megkülönböztetésével kell foglalkoznia. Valóban számoló reformátor és nem izgató az, a kinek módjában van a régi rend védelmezőjével szemben az ész felsőbbségét hangoztatnia, mondván, hogy »lágy szív, melylyel a fő nem párosulhat, több kárt okoz a világ hátán, mint a mennyit szép, nemes, de annyiszor éretlen gerjedelmei megérdemelnek«. (»Világ« 148. l., akadémiai kiadás.) Tehát nem a saját maga művétől megijedt mérséklő ürügye ez az érzelmi politika ellen, nem ily indulaton alapulnak későbbi kitörései és aggodalmai, hanem oly erős meggyőződésen, melyet pályája első felében a régi rend megtámadása közben is hangoztatott, s melyet minden józan politika alapjának tartott. Valamint a jószívű pipázó több helyiséget tesz hamuvá sejdítlen, mint a rosszszívű gyújtogató készakarva, úgy foly több szerencsétlenség jó szívből, melynek ura rossz fő, mint rossz szívből, melynek ura jó fő. (»Világ« 2011. l.)

Már akkor is küzdenie kellett azon felfogással, mely nem tudta megérteni, hogy politikai szempont az, mely a szívnek az ész alá rendeltését hirdetteti vele s mely megmaradván az érzelmi politika terén, Széchenyit a szívtelenség vádjával illeti. A »Taglalat« 245. l. Dessewffy itt azt mondja Széchenyiről: »Nem hiszem, hogy nem árt némelykor esze szíve érzeményeinek«. Azokkal szemben, kik szeretik úgy tüntetni fel Széchenyit, mint a ki nem az ész alá rendelni, hanem teljesen mellőzni óhajtotta az érzelmeket, rendkívül jellemző az a felháborodás, melylyel Széchenyi a szívtelenség vádját visszautasítja, szemére hányván taglalójának, hogy könnyelműen sértette meg, éppen ott, hol embernek ítélni nem szabad, a hol bíró csak Isten lehet, ki a szív legbelsőbb rúgóit látja. (»Világ« 184. l.)

De éppen ezért, mert nem akarta tűrni az érzelmi politikát, valamint később támadja Kossuthot, mondván, hogy »a vezérnek csatákat kell nyernie, nem pedig sebeket kötözgetnie«; éppen úgy Dessewffyvel szemben is panaszkodik, hogy »közönségesen az emberek inkább a már megtörtént szerencsétlenséget szokták ápolgatni, mintsem annak elejét venni törekednének«. (L. »Világ« 191. l.)

A philantropikus érzelem pillanatnyi enyhítése helyett czéltudatos megelőző politikát ajánl: »a helyett, hogy minden szegényeknek látszók közt egész tehetségünket feldarabolnánk, csak a valóban nyomorultak legsürgetőbb szükségeit pótolgassuk, midőn részről előreható jótéteményeinkre irgalmi erőknek intézendő józan gondolkodásunk után annyi tehetségünk maradand fenn, hogy a rossz következéseknek lassan-lassan elejét is vehetjük«. (»Világ« 194. l.)

De nemcsak az érzelmi politika ellen nyilatkozott már Dessewffyvel szemben is Széchenyi, kifejtvén az ész uralmának előnyeit, hanem ugyancsak már itt indokolta — a mit Kossuth csak a »Kelet Népé«-ből vélt nyilvánosságra jutottnak, — hogy ő az anyagi haladást csak eszköznek nézi, s hogy egyáltalán nem az anyagiság embere. Ez a vád, a mit Kossuth feleletében is ismétel, indirekte már a »Taglalat« 4. lapján is előfordul: »Éreznietek kell, minő egészen más és főképp a pénz becsével ellenkező felszámolások ragadják egekbe a port.«

Hogy Széchenyi maga is így fogta ezt fel, az kitetszik következő soraiból: »hogy én az emberi társadalomban legfőbbnek állítom a jobblétet és életörömöket ... a Hitel czímű munkában előmutatni nem tudod«. (»Világ« 130. l.)

Az anyagiasságról tovább következőleg nyilatkozott: »a nyeresség lehetőségét első munkácskámban, a pénzt s életkellemeket a másodikban egy principista is *eszköznek* s nem czélnak veendi.« (»Világ« 1901. l.)

Továbbá: »ha görög volnék, bizony egy sort sem írnék a hitelről s hazám fiát nem serkenteném számadásra, hanem talán szabadságról, nemzeti függetlenségről ... beszélnék. ... De nekünk magyaroknak nem kell az intés, ha szabadságról ... forog a kérdés ... Ezekben tehát buzdítás szükség-

telen: hanem az annál szükségesebb a pénz a vagyon körül«. (»Világ« 133. l.)

Tehát nem helyezett nagyobb súlyt az anyagi tényezőkre, mint a szellemiekre; hanem mindkettőt egyformán szükségesnek tartotta. Az anyagi fejlődést azonban azért is óhajtotta, mert evvel is szellemi érdekeket kívánt szolgálni. A lóverseny, a lánczhíd és később a Tisza-szabályozás ennek érdekes példái s már a »Világ«-ban (147. l.) rámutat arra is, hogy anyagi erő nélkül magasabb czélok is elérhetetlenek; nagylelkű patriotizmussal gondolkodván, ha szó van hazafiui áldozatokról . . . a szegénység annyira bilincseli le szép lelkünket, hogy sas repte helyett szarka társaságában leljük magunkat. (»Világ« 147. l.)

De ha eszköznek is nézte az anyagi haladást Széchenyi, egyáltalában nem tekintette *egyetlen* eszköznek. Ha tehát később Kossuth őt úgy állítja Wesselényivel szembe, mint a ki pusztán anyagi eszközökkel akar elérni magasabb czélokat, »vagyonosodás útján a szabadságot«, ennek az állításnak semmi alapja nincs. Hiszen már a »Világ«-ban is a haladásnak két alapfeltételét állítja fel: a közértelmesség fejlesztését és a nemzetiesedést. A közértelmesség fejlesztésének oly nagy súlyt tulajdonít, hogy annak hiányában az anyagi fejlődést is lehetetlennek hiszi és midőn Dessewffy az adózásra és a közlekedésre vonatkozó javaslatokat sorol elő, éppen ő nyilatkozik következőkép ellene: »Már . . . ily közönséget, a melynek ismeretei ily alacsony lépcsőn állanak, még valami nevezetesebb tárgy eszközlésére egyesíteni akarni, nem filius ante patrem-e?« (»Világ« 811. l.)

Ismerte tehát a *szellemi* rúgók erejét is, tudta, hogy azok az anyagi haladásnak is *előfeltételei* s így a Kossuth párhuzama teljesen elhibázott. Hogy a közfelfogással szemben, mely Anglia gazdagságát materiális okokból próbálta megmagyarázni, éppen Széchenyi milyen határozottan mutatott reá az ideális okokra is, s hogyan következtette — éppen ellenkezőleg mint Kossuth állítja — *a szabadságból a vagyonosodást,* arra nézve igen határozott bizonyíték a Stádium következő helye: »sem a népesedés, sem a fekvés, sem India, sem a koloniák nem alkotják Brittania csodálatraméltó gaz-

dagságának legmélyebb talpköveit, hanem, ... az értelmi súly, ebből szükségkép eredő közszabadság ... s ezekből megint elmulhatatlanúl fakadó bátor lét, szorgalom, gazdaság a mindezekből bizonyosan eredő fogyasztás alapon csak mint supraaedificatumok állanak«. (»Világ« 62. l.)

Nem volt Széchenyi sem a hideg ész, sem az anyagiasság kizárólagos híve. Csak szükségesnek tartotta ezeknek a szempontoknak sürű hangoztatását egy olyan országban, a hol azok túlságosan kevéssé vétettek figyelembe. Nem ezen szempontok egyoldalú figyelembevétele volt czélja, hanem ellenkezőleg éppen az, hogy ezen szempontok is figyelembe vétetvén, minden egyoldalú felfogás elkerültessék. Éppen a nemes érzelmek érdekében kívánta, hogy azok az ész által irányíttassanak s így sikert érhessenek el. Éppen a szellemi, magasabb czélok felé való törekvése bírta őt arra, hogy ezen czéloknak elérésére az anyagi eszközöket is felhasználja. Valóban nincs nagyobb, valódibb idealizmus mint ez, mely az anyagot is az eszmék czéljainak szolgálni kényszerítette.

Az az érzelmi politika, a mit Dessewffy József védelmezett, a régi Magyarország világnézletét fejezi ki. Ebben konzervativ Dessewffy csupán, mert hiszen az intézmények javaslásában sokkal merészebb, mint Széchenyi. Ez magyarázza azt az éles támadást is, melyben őt Széchenyi részesítette, mert a mi ebben a világnézletben megnyilatkozik, az az érzelmi politika, mely tiltakozik az ész vezérszerepe ellen, valahányszor az az érzelmekbe ütközik s mely az anyagi haladás megvetésében keresi idealizmusát.

A vis inertiae valódi filozofiája ez.

Miként a római birodalom hanyatlásának idején, midőn a rettenetes elnyomással szemben az akaratnak és a törekvésnek az érvényesülésre minden reménye megszünt: lelkesedéssel fogadták azt a vallást, mely az hirdette, hogy az ő országa nem e földről való, úgy a régi Magyarország is a maga passziv politikájának megalapította a maga passziv világnézletét. Idealizmust, mely csodálatos erőt ad a passzivitás idején, de a cselekvést és a józan haladást lehetetlenné tette.

Egy tudatlan szegény országnak kellett volt életben maradásáért egy oly kormánynyal szemben küzdenie, melyet

egy kiváló tehetségű vezető politikus az anyagi erők nyomasztó tömegével támogatott. Úgy látszott a mi őseinknek, hogy az ész és szív itt ugyanazt parancsolja: az ellenszegülést. Világosak voltak törvényeink, világosak a mi jogaink, világos feladatunk. Annak kivívására nem kiszámított tevékenység, hanem előírt formák szerinti ellenállás volt szükséges és ennél legfontosabb volt a jellem s az érzelmek, melyek megadták annak erejét. Az anyagi szempontokat meg kellett vetniök mint egyéneknek is és mint nemzetnek is, mert ezen küzdelemben csak a magasabb érdekek feláldozásának volt lehetséges egyénnek úgy — mint nemzetnek az anyagi boldogulás.

Ez a felfogás azonban a vis inertiae filozofiája csupán. Csak a míg az szükséges, fenntartható; minden haladást megakadályoz azután. És éppen abban, hogy e világnézletet önvédelmi szükséggé tette az osztrák beolvasztó politika, van ennek a közjogi elnyomásnak belső fejlődésünk elnyomásában is oly fontos szerepe.

A vis inertiae korszaka azonban elmúlt. A míg tartott, Széchenyi is az egyszerű ellenállás híve volt s éppen az ellenállás erejéből merítette a reményt, hogy ezt a nemzetet új életre lehetne kelteni. Midőn azonban az ellenállás szüksége megszünt, idején látta kezébe venni a haladás zászlaját. A régi ellentétet így jellemzi »az udvar s nemzet közötti bizatlankodás valódi oka nem rejtezett-e legfőképp s mindig abban, hogy a nemzet összeolvadásától mindig rettege, az udvar azonban szerencsétlen látásában azt képzelé, az erős és maga sajátságában kifejlett magyar veszedelmes, de hála az egeknek, lefolyt azon szomorú idő«. (»Világ« 72. l.)

Midőn azonban a kormány szándékának változásával az ellenállás szüksége megszünt, helyette Magyarország közéletében most már a haladás szüksége állott be. A haladás korszakában pedig a vis inertiae filozofiájának minden igazsága elveszti erejét. A szív óhajtásai már gyakran ellentétbe kerülnek az ész parancsaival s az anyagi haladás magasabb érdekek feláldozása nélkül, azok szolgálatában eszközölhető.

Míg az ellenállás korában világos és közismert a czél s csak lelkesülés kell, mely azt követni elég erős legyen; a haladás korában éppen a czélok és eszközök megjelölése, az

irány kitüzése a fődolog s annak követése most már semmi veszélylyel nem jár, tehát az érzelmek jelentősége hanyatlóban.

A lelkesedés a haladás korszakában nem szabad, hogy qualifikáczió legyen. Helyet kívánunk a tehetségnek a köztéren; az észnek pedig az emberi lélek belsejében uralkodó szerepet.

Az anyagi haladás most már nem a nemzet ellen, hanem a nemzet által eszközöltetik; nem a magasabb érdekek feláldozásával, hanem azoknak szolgálatában.

Ezek az okok voltak azok, melyek oly kíméletlen támadásra bírták e régi világnézlet képviselőjével szemben Széchenyit.

A mi az intézményeket illeti, azokra nézve Dessewffyvel szemben éppen ő az, a ki mérséklő álláspontra helyezkedik s már itt is rendkívül élesen hangsúlyozza a kellő *sorrendnek* szükségességét.

Dessewffy a nemessel is adót akar fizettetni, kényszerített örökváltságot akar, sőt a parasztság képviseltetése és a nemesek védkötelezettsége mellett is szót emel.

Ezekre következőleg nyilatkozik Széchenyi: »Lásd, ily javításokat ép úgy szeretek mint te, azonban következéseknek hiszem s azért nem egyenesen velük kezdem javaslataimat, hanem azon . . . törekedem felállítani, melyből . . . mulhatatlanúl folyni kell« (»Világ« 80. l.) »ha . . . a közjó lánczolatját mindjárt fizetéssel akarnák kezdeni, előbb hogysem pénzünk lenne s bizonyosan hinnők és tudnák is már, mi szép kamatokat hajt a köztárgyakra fordított adomány: bizony födélnél kezdenők építményeinket« (»Világ« 821. l.); »ha a nagyobb rész . . . tisztán látja át az önmegkötés tökéletes összeférhetőségét a szabadsággal s az ez ideig hozott áldozatok egykori roppant hasznát; ha továbbra tehetsége is van sikerre vezető áldozatokat tenni s egyszersmind bizonyos is lehet, hogy a végrehajtó hatalom nem dönti ki sarkából a tettek elhatározását . . . ezen három »ha« bástya gyanánt áll az úti terhek közös viselése ellen.« (»Világ« 83. l.)

»Soknak kell, igen soknak a mi valódi ok még előrehatni mig ily következések . . . folyhatnak; szintigy áll a dolog a házi pénztár s országgyülési terhek részének a nemesség által viselésében«. (»Világ« 84. l.)

A sorrend, a logikai egymásután e polemiában is ép oly fontos szerepet játszik, mint a Kossuth elleniben. Pályája elején ép úgy hangoztatta azt, mint pályája későbbi szakaiban. Reformátori pályája elején is, a régi rend védelmezőjével szemben is a fokozatos fejlődés hangsúlyozója. Nála nem ürügy ez a haladás ellen, hanem meggyőződés az iránt, hogy ezen szempontnak mellőzése az igazi haladás akadálya.

A ki újítói pályája kezdetén, küzdve a mozdulatlanság embereivel, egy tespedő nemzedékkel szemben is hangsúlyozni kívánja a fokozatos fejlődés elvét s ez elveket nemcsak mint általánosságokat veti oda, hanem ellenfelével szemben részletes programmpontokban is fejti ki: attól nem lehet megtagadni a békés reformátor jellegét és nem lehet az ő irányát egy későbbi izgatóéval azonosnak állítani.

És ha ezen későbbi izgatóval szemben fellép és hangsúlyozza éppen azokat a szempontokat, melyeket pályája elején egy akkori ellenfelével szemben éppen oly élesen hangoztatott: nem lehet mondani, hogy következetlenné lett saját elveihez.

Széchenyi már Dessewffy fellépését is két főszempontból kifogásolta: hibáztatta először azt, hogy oly reformokkal áll elé, melyek a tárgyilagos vizsgálat világánál még időelőttiek. Hibáztatta másodszor azon — nagyrészt érzelmi — szempontokat, melyek okai voltak, hogy Dessewffy felfogásából hiányzott a gyakorlatiasság és az objektivitás.

Dessewffy nem konzervativ javaslataiban, hanem túlradikális; csak érzelmeiben (a régi Magyarország érzelmi világának védelmében) konzervativ.

Dessewffy az intézmények javaslásában ép oly radikális mint Kossuth. Kossuth pedig az érzelmi politika védelmezésében az annak alapjául szolgáló régi téves felfogások védelmezésében ép oly konzervativ mint Dessewffy.

Széchenyi éppen olyan ellensége volt a radikálismusnak az intézményekben, mint a konzervativismusnak az érzelmekben és felfogásokban. Tárgyilagosan vizsgálta a nemzet egyéniségét és minden viszonyait s e tárgyilagos vizsgálat a fokozatos fejlődés elvének szükségére vezette. A fokozatos fejlődés elvének mellőzőiről azt tartotta, hogy a helyes sorrendet nem tudják megtalálni és az érzelmi politika embereiről ugyan

így vélekedett. Azért az ő szemében az érzelmi politikának nemcsak az a hibája, hogy rossz modor, hanem az is, hogy szükségkép hibás taktikára vezet.

A helyes taktika, a kellő sorrend és a fokozatos fejlődés elve pedig azt parancsolta neki, hogy ez intézményekben ne legyen ugyan radikális, de a régi érzelmekkel és felfogásokkal szemben se maradjon konzervativ. Valóban reformátor volt ő ezen a téren is, s midőn az intézmények kérdésében megtámadta Dessewffy és Kossuth radikális javaslatait, ép oly erővel támadta meg és igyekezett lerombolni az ezek által védelmezett régi felfogásokat és érzelmeket.

És valóban különös, hogy arra az államférfira fogták reá az anyagiasság vádját, ki soha semmiféle szellemi rúgóra hatni el nem mulasztotta, s a ki ha a régi Magyarország intézményeinek reformálásában sokakkal is osztozik, Magyarország érzületére, gondolkozására, szellemére és egész világnézletére való hatásában társtalanúl állott.

Csodálatos, hogy a közszellem e merész újítója a régi szellemet védő Kossuthtal szemben, mint az elmaradottság embere szerepelhetett. És csodálatos, hogy idealistáknak tartatnak azok, kik reformjaikhoz nem tudnak más eszközt találni, mint kizárólag az intézményeket, tehát az állam *anyagi* erejét és annak kényszerítését; az anyagiasság és a materiális eszközök emberének ép azt tartják, a ki a nemzet *gondolkozását*, a nemzet érzületét akarta megváltoztatni.

Azzal a törekvéssel kezdette működését, hogy honfitársaival ismertesse el, hogy »mindenben hátra vagyunk«; azután bebizonyította, hogy a nemzetnek előrehaladását nemzetiségre és közértelmességre kell alapítania. Ezen szellemi tényezőkre támaszkodva lehet csupán keresztülvinni a további reformokat. Ezt az elvet annyira viszi, hogy minden részletkérdésre alkalmazza.

»Kirekesztőleg valódi nemzetiségből fejlett honszeretetünk s . . . értelmiségünk vonhat csak valaha — teszem például — Dunánkon hidat.« (»Világ« 81. l.)

Ezen reformokat szerinte az országnak *önerejéből* kell kivívnia. Nem mintha nem volna sok akadály, de mert ezek daczára is lehet és mert nem szabad mindig másokban keresni a hibát.

Midőn ezen elveket később Kossuth ellenében hangoztatta, sokan úgy fogták fel, hogy azzal csupán a kormányt kívánja védeni. Pedig az nála régi alapelv volt, melynek politikai és ethikai alapja is egyaránt erős. Ő a produktiv munkálkodás akadályát látta e felfogásban, mely mindig másban keresi a hibát s vagy tétlenségre vagy aggresszivitásra vezet, de a teremtő munkának egyaránt ellensége. A régi Magyarországban ez tétlenségre vezetett. Széchenyi akkor is támadta ezt az irányt, pedig mikor még nem volt a kormány híve, sőt Metternich által elveszett embernek tartatott. De a régi rend híve nem is csupán a kormányban látta a haladás lehetetlenségének okát, hanem legfőképp geografiai és egyéb helyzetünkből folyó természeti körülményeinkben. Ezeket a kedvezőtlen természeti körülményeket védeni már igazán nem volt semmi oka Széchenyinek és mégis az ezekre hivatkozók ellen ép oly élesen kikelt, mint később azok ellen, kik a kormányban keresték minden hátramaradásunk okát. Tudta ugyanis, hogy a produktiv munkálkodás legnagyobb akadálya az, ha *mástól* várjuk a haladást, mint saját erőnktől s ha az önismeretben a közhangulat legyezgetése megakadályoz. Ez a felfogása minden részletkérdésben megnyilvánúl, még gazdasági téren is. A magyar bort dicsérő s minden bajt csak vámrendszerünkben találó Dessewffyt pl. így gúnyolja: »Az elbizakodott falusi gazda, ahelyett, hogy jobbat termelne . . . így harsog az egekbe:«. Igaza van a nagy hazafinak, jobb a mi borunk a francziánál, de a vám miatt kivinni lehetetlen, »*s a szorgalom félszázadra visszahökken*«. (»Világ«. 110. l.)

Mások ismét gabonakivitelünk csekély voltáért próbálják körülményeinkre tolni a hibát. Erre nézve a következőket mondja: »Sok balhiedelem között az is foglal egy igen nagy helyet . . . hogy sokan teljes meggyőződéssel azt hiszik . . . a magyar buzának párja nincs . . . csak volna derekas tengerpart. De — mondja — ha Magyarországnak legderekabb tengerpartja volna is, azaz olyan révpartja, mely hegyek által ne lenne a hontól elszakítva, sőt folyókkal volna szorosan a hazával összekapcsolva, még akkor sem lenne Hunniának nevezetes kereskedése; míg szabadsági, birtoki, gazdasági s pénzbeli rendelkezési azon lépcsőn állanak, a melyen állanak

ma: ellenben ha szabadsági, birtoki, gazdasági és pénzbeli rendszerei a természet törvényei szerint lennének kifejtve, még mai geografiai állásában is, azaz hegyek által megszaggatott vagy a Duna torkolaton más hatalom kezében levő tenger partja mellett is legnevezetesebb kereskedése lehetne«. (»Világ«. 111. l.)

A »Tengerre Magyar«-féle óhajtás tehát ilyen régi eredetű és ilyen régi az a felfogás is, mely minden bajt a vámrendszerben keresett s mely később Kossuth vezetése alatt a védegyletet teremtette meg. Láthatjuk, hogy Széchenyi itt is megtámadta e felfogást, mikor még nem volt annak semmi aggressziv jellege, de a mikor a produktiv politikának már ép oly ellensége volt.

A legnagyobb élességgel támadja már Dessewffyt is ezért: »Ki egyrészről szegénységünk okát másokra mint magunkra tolni kivánja, másrészről ellenben mai pénzrendszerünket palástolja, ha sikeresen fárad, az országnak ki nem számítható kárt okozna, melyet kipótolni vagy helyrehozni halandó nem volna képes; mert ő a közönséget, mely mindig hajlandóbb másban keresni a hibát, mint magában, még jobban elaltatná régi apáthiájában . . . .« (»Világ«. 931. l.)

»Mikép felelsz te majd egykor mindazon anti-practicai okoskodásaidért, melyek burján-magvát hazafiaid közé hintegetéd? Hidd el, nincs nagyobb vétek, mint másokat vezetni akarni ahoz megkivántató tudomány nélkül.« (»Világ«. 941. l.) (Ez a »Kelet Népé«-nek is állandó refrainje.)

»Szerencsétlen és sok életkoron át reánk hagyott s még tán ágról-ágra gyarapodó idea: hogy magunk által magunkban nem boldogulhatunk s idegen kéztől kell várnunk s remélnünk segítséget«. (»Világ«. 12. l.)

Később még precizebben így fejezi ki a »Stadium«-ban (70. l.) politikájának alapeszméjét:

»*A nemzet nagysága,* boldogsága csak *a nemzetben magában rejtezik*«, és (27. lap.) »azon nemzetet, melyben erős lélek van, soha és semmi körüllátások között idegen hatalom nemcsak nem nyomhatja el, óriási előmenetelében sem hátráltathatja s minden veszély, mely érheti, kirekesztőleg csak tulajdon keblében, t. i. elégtelen ismereteiben, természet

elleni talpkövekre rakott intézeteiben s az ezekből szükségképp következő egyenetlenségeiben s viszálykodásaiban veheti valódi eredetét; s hogy viszont nincs oly bölcs kormány, nincs oly próféta, ki egy lelketlen korcs népet dicsőségre felhevíteni . . . . tudna.« (»Stadium«. 27. l.)

A nemzet *önerejére* való utalás Széchenyi politikájának alapköve. Az önismeretet hirdette nemzetének, bebizonyítván, hogy nemcsak körülményeiben van hátramaradásának oka. És öntevékenységre serkentette, azt bizonyítván, hogy a körülmények daczára is lehet haladnia. A nemzeti függetlenség ideális elve ez, melyből kiindulva megmutatta az utat, melyen a nehézségeket megkerülve, de facto minden idegen erőtől függetlenül és megakadályozhatlan haladni lehet.

Nem a kormány iránti tekintet csupán, hanem — ezen opportunus szempont mögött egy elv is — az öntevékenység elve volt az, mely őt előbb a maradiság, később pedig az az aggresszivitás híveivel ellentétbe hozta. Miként a sorrend kérdése is nála alapelv volt, nem mérséklési ürügy, mely az arisztokráczia iránti opportunus tekintetéből vette eredetét; úgy az önsegély elve is nála nem opportunismusból eredett, hanem politikai rendszerének alapja volt.

Az önsegély maradi ellenzőinek szemére is hányja azt az ethikai fogyatkozást, melyből a régi Magyarországnak mindig csak a régi körülményeket okoló világnézlete eredt: »Elég tág a mező befelé, miért mindig kifelé? Megmondom miért: mert az első mód fáradsággal van összekapcsolva . . . . a második pedig sült galamb.« (»Stadium«. 58. l.)

Széchenyi ezt a világnézletet támadta meg s annak uralkodását egy ideig sikerült háttérbe szorítania. A tények eleven argumentációja volt az ő fegyvere; minden alkotása egy-egy letagadhatatlan érv azon felfogás ellen, hogy önerőnkön haladnunk nem lehet. Megmutatta, kellő taktikával, kellő sorrendben menve előre, az ész tárgyilagos szempontjaiból ítélve meg a dolgokat, hogy az ő útjai a valódi haladáséi és hogy mások okolásával haladni, alkotni nem lehet.

Multak az évek, a produktiv alkotásoknak eredménydús esztendei s azoknak eredményeiképp a közszellem elevenséget nyert és erőt. És most már a nemzet régi balítéletei és

érzelmei — a másokat való okolás, a lehető jónak negligálása — egészen új formában nyilatkoztak meg. A régi időben, a közszellem gyengesége idején, ezen felfogás csak tehetetlenségre, apathiára a közszellem erősödésével aggresszivitásra vezetett. Wesselényi és Kossuth ezen új formában megjelenő régi felfogásnak kiváló hangadói s népszerű dédelgetői. Kossuth reform-programmjában nincs semmi újabb eszme, nincs semmi merészebb, mint a Dessewffyében volt. Érzelmi politikájában, a hibáknak másokban való keresésében, mindezen népszerű felfogások iránti kedvezésében rokon vele. Merészsége csak azon következtetésekben áll, melyeket a régi Magyarország ezen világnézletéből levont, s az apathia helyébe az aggresszivitást tette. Az óhajtó mód helyét most a parancsoló mód foglalta el, nem pedig a Széchenyi által kedvelt jelentő mód, mely a nemzetnek az elért eredményeket és a sikerült alkotásokat jelentette be.

Imponáló és népszerű ez a parancsoló mód, de erő hiányában az óhajtó móddal egyformán eredménytelen. És ha eredményes is lett volna, Széchenyi nem azokra az eredményekre vágyott, a melyekre az ilyen eljárás még siker esetén is vezethetett.

Az a régi felfogás tehát, melyet Széchenyinek sikerült mint tehetetlent háttérbe szorítania, most új, merészebb formában, mint a valódi haladás eszköze jelentkezett, melylyel újból meg kellett küzdenie. Pedig annak a felfogásnak merészséget és egészen új jelleget csupán éppen az az erő adott, mely a közszellem ébredésével Széchenyi produktiv munkásságának volt eredménye. Azzal az iránynyal kellett megküzdenie, a melylyel küzdött pályája elején; csakhogy a közszellem most az ő alkotásaiból nyerte erejét — s ezen alapuló önérzetét — is harczba vitte ellene.

Az az irány, a mely ellen a »Kelet Népé«-ben küzdött, nem az ő iránya volt, de az az erő, mely őt e harczban leverte, az ő munkásságának eredménye. Valóban ellentétbe jutott így önmagával is némiképp, de nem önelveivel, hanem önalkotásaival.

Sajátságos tragikuma ez a produktiv alkotások embereinek. Minél nagyobbak alkotásaik, politikájuk minél eredmé-

nyesebb, minél nagyobb az erő, melyet képesek voltak adni nemzetüknek: annál több indokot vél találni a nemzeti önérzet, hogy ne kerülje az aggressziv politikát s annál több eszköze van, hogy azt meg is kísérthesse. Midőn tehát az eredmények a legjobban mutatják, hogy a produktiv politika követése mennyire helyes: legközelebb állunk hozzá, hogy az a helyes politika a tömeg által mielőbb elhagyassék. Mert a tömeg a produktiv politikát legtöbbször csak opportunus indokok malum necessariumának hiszi, nem pedig *elvi alapon* álló rendszernek, *melynek politikai és ethikai alapjai* az aggressziv politikáénál sokkal *nagyobb értékűek*. A tömeg ezen hite az alaptévedés, melyből annyi hibás politika ered.

Éppen ezen politikai és ethikai alapokra reámutatni volt ezen fejtegetések czélja. Ezeknek következetes keresztülvitele Széchenyi nagyságának legfőbb bizonyítéka. És a ki Széchenyinél nem lát mást, mint opportunus szempontokat: az Széchenyi egész politikáját félreértette. Ehhez a politikájához Széchenyi mindvégig következetesen ragaszkodott. Soha el nem vesztette annak helyességébe vetett hitét; soha annak helyességét az események meg nem czáfolták.

Valamely politika helyességének legfőbb bizonyítéka, ha ahoz következetesen ragaszkodni lehet és ha következetes keresztülvitelével lehet csupán sikert elérni. Ha a sikert a politikus következetlenség árán érte el, akkor az nem az ő politikai irányának és nem az ő politikai egyéniségének sikere; ha politikájához következetes marad, de kiderül, hogy nem az mutatja meg a siker felé vezető utat, politikájának helytelensége épúgy bebizonyúlt.

Következetesség és siker elérése az a két főkellék, mely a nagy államférfiút teszi.

Azonban nem mindig valódi siker az, a mi az egykoruak közvéleménye által annak tekintetik és még az igazi sikernek sincs meg az a mindenható ereje, a mit némely történetírók neki tulajdonítanak.

Vannak, a kik azt tartják, hogy a siker mindent igazol. Ethikailag ez abszolute nem igaz. Még a macchiavellismus is csak azt tartja, hogy a *czél* szentesíti az eszközöket, nem pedig a siker. Még a macchiavellismus is megköveteli,

hogy a helytelen eszközök igazolására szükséges, hogy legalább a czélban legyenek *ethikai* momentumok és pedig oly erősek, hogy az azáltal elért jó tetemesen felülmulja azon rosszat, a mit a hibás eszközök okoztak. De hogy egy puszta *tény*, a materiális sikernek ténye, már legyőzhessen minden ethikai ellenvetést, hogy annak visszaható, igazoló ereje legyen: ezt még ők sem merték állítani. Mert ezt állítani annyi volna, mint felhívni a politika embereit, hogy a politikai erkölcstelenséget minél kíméletlenebbül folytassák és fokozzák mindaddig, míg elérhetik vele a sikert, mert így majd éppen az ethikai hibák féktelensége által, a siker révén ethikailag igazolni lehetne azokat.

Erkölcsi szempontból tehát a siker magában véve semmit sem igazol. Ha pedig úgy értjük, hogy egy nemes ügy elérése, egy nemes czél elérése az, a mi igazol: akkor Macchiavellivel mondhatjuk ugyan, hogy több az elért jó annál a rossznál, melynek segítségével eléretett, de akkor is a *czél* helyessége és nem a czél *elérése* — sikere — az, minek igazoló ereje van.

Ethikailag a sikernek semmi értéke nincs. Vizsgáljuk, milyen értéke van politikailag.

A személyes sikerről, az egyéni érvényesülésről szólni fölösleges. A politikusban az általa képviselt eszmét kell tekintenünk s a siker kérdésénél az eszmék sikerét.

A politikus nemzedéke elé lép azon eszmékkel, melyeknek híve és igyekszik azok számára megnyerni a lelkeket. Lehet, hogy tervei helytelenek s agitációjának azért nincs eredménye. A siker hiánya akkor az ő hibáját mutatja ki. Lehet, hogy oly eszmék híve, melyekre nem ért meg nemzete s melyek felvetése még korai volt s a fokozatosság elvével ellenkező; ha nemzetét nem tudja a tervei számára megnyerni, akkor is az ő részén a hiba. De lehet, hogy az eszmék, melyekkel meg akarja nyerni nemzetét, nemcsak relativ igazságok, melyek csak a fejlődés bizonyos későbbi stádiumában fognak jogosultsággal bírni; hanem abszolut igazságok, az államélet belső törvényszerüségének — mindig egyaránt igaz — szükségképpeni következményei, melyeket büntetlenül egy nemzetnek sem lehet mellőznie. És ha ennek az igazságnak

hangoztatásával az államférfiunak nincsen sikere, az nem az ő tehetsége ellen, hanem a tömeg tudatlansága mellett bizonyít. Viszont, sikere lehet egy politikusnak eszméi hangoztatásában azért, mert azok megegyeznek a tömeg eszméivel és érzelmeivel. És akkor ez a siker ugyan az ő személyének, de nem az ő (hanem a tömeg) eszméinek sikere. Az egyén ezen látszólagos sikere mögött a felületes nézők szemében nagyon gyakran elmosódik az a tény, hogy ez nem az ő saját eszméinek, hanem a tömeggel közös eszméinek sikere, mely által az ő politikai individualitásának nem ereje, hanem gyöngesége, tartalmatlansága érvényesült. Az eszmék haladása, az eszmék terén való vezetés szempontjából ez nem siker. Ellenben az, ha egy politikusnak, ellenvetések között is, sikerül eszméi egy részét legalább a tömegre reáerőszakolnia. Mert hiszen éppen az a kiváló politikai egyéniség, a kinek van eszméje, melyet a tömeg számára hozott s a ki abból bármily keveset el tud fogadtatni, s az ő sikere nagyobb, mint azé, ki eszméit a tömegtől fogadja el.

Ha vizsgáltuk ezen szempontokat, látnunk kell, hogy az agitáció sikere gyakran csak látszólagos siker, mely abban leli magyarázatát, hogy a politikus eszméivel nem áll a tömeg fölött, agitációja az azokhoz való ragaszkodást csak intenzívebbé teszi, de nem emeli azok színvonalát. Láttuk viszont, hogy az agitáczió sikertelenségének oka néha éppen az államférfiui szempont túlmagas színvonala.

Az tehát, hogy egy politikusnak a tömeg *reábeszélésében* nincs mindig sikere, annak nagysága ellen bizonyítéknak éppen nem vehető. Annyi volna ez, mint a tehetség fölött bíróvá tenni a tudatlanságot s az alkotmányos élet ezen árnyoldalát a történelem ítéletébe vinni bele.

Nincs is egyetlen nagy emberünk, nincs egy kiváló politikusunk, ki a tömeggel mindig egy úton haladt. Nemcsak Széchenyi jutott azzal ellentétbe, hanem maga Deák Ferencz is 1848-ban és az abszolutizmus után a határozati párt virágkorának idején. És eljött az az idő, a mikor maga Kossuth Lajos is azon panaszkodott, hogy nem érti a mai Magyarországot s a mai Magyarország sem érti őt. Elfogadtatott a nemzet által az a kiegyezés, melyet ő végveszedelemnek állított

s akkor még a kiegyezés ellenségei is ellentétben állottak vele. És ha úgy áll is ma Széchenyi az utókor előtt, mint egy Cassandra, kire 1848-ban nemzete nem hallgatott, a kiegyezésről írott levelében bizony Kossuthnak is csak az volt végszava: »Tudom, hogy a Cassandrák kora lejárt, de fontold meg, hogy Cassandrának igaza volt« — és a nemzet ő reá sem hallgatott.

Ha tehát azt nevezzük sikernek, ha egy politikus mindig a maga iránya követésére tudja reábírni a tömeget s a nagyság próbakövévé ezt teszszük, akkor nincs egyetlen igazi nagy emberünk. De teljesen téves szempontból is ítéljük meg a politikust, kitől joggal csak azt kívánhatjuk, hogy helyesen ítélje meg a körülményeket, de nem azt, hogy másokkal is helyesen *láttassa* azokat. Senki mások tudatlanságáért felelős nem lehet. Mások reábeszélése agitátori és nem államférfiúi tehetség. Pedig valaki kitünő reábeszélő és rossz politikus lehet; valamint rossz reábeszélő igen jó politikus. Hogy pedig maga a reábeszélő tehetség sem mindig elég s hogy a körülményeknek mily nagy az ereje, annak Kossuth későbbi elszigeteltsége legeklatánsabb példáját mutatja.

Miután pedig alkotmányos országban az államférfiú a közvélemény megnyerése nélkül politikáját nem viheti keresztül s így azt sikerre sem vezetheti: gyakran az ő politikájának helytelensége inkább csak ellenfele politikájának bukásával, sikertelenségével nyer igazolást.

De még a siker is csak annyiban igazol, amennyiben az állandó és nincs túlságos nagy áldozatokkal megvásárolva. Mert a pillanatnyi siker, a pillanatnyi körülmények összejátszásából eredhet és ha túlságos drágán van megvásárolva, tulajdonképpen nem is siker.

Ezekből a szempontokból kell megítélnünk Széchenyit és ellenfelét. Ennek sikere nagyrészt a tömeg felfogásának és érzelmének sikere volt, melyeknek ő intenzivitást adott, inkább hasonlítva egy lelkes csapatvezetőhöz, ki az egész seregbe lelket önt, mint egy számoló hadvezérhez, a ki haditervével biztosítja a diadalt. A koczkáztató politika embere volt s az érzelmeké s így igen drágán fizette meg a diadalt. Sikere is csak pillanatnyi volt, melyet nyomban követett a bukás.

Széchenyi István nemzetének új világnézletet akart teremteni. Hatott reája s sikerült neki nemzete egyéniségének árnyoldalait egy időre háttérbe szorítani. És ha nem sikerült azt mindvégig elérnie, annak oka a feladat nagysága, és nem erejének túlságos csekélysége volt. Mert nem adatik meg senkinek, bármilyen nagy is legyen, hogy egyéniségének nagyságával teljesen elnyomja korát. A mit azonban sikerült elérnie — a rendiség lerontása — abban ő adott eszmét a tömegnek, annak túlságos drágán egy részét sem vásárolta meg s az mind állandó, meg nem dönthető siker.

Azért bukott meg, mert vezetni akart. Azért nem sikerült mindvégig uralkodnia, mert saját egyénisége s mindenben saját eszméje volt. Ha nem lett volna, könnyebben érhetett volna el sikereket, de az nem elveinek, hanem személyének lett volna sikere. Ha pedig elvei a tömegétől semmivel sem lennének különbözők: ugyan mi az, a mi államférfiui nagyságát bizonyítaná? — Ezekhez az elvekhez mindig szorosan ragaszkodott s az exigentiák által magát rendszerében megzavartatni nem engedte volt.

A politika az exigentiák tudománya, mondotta volt Kossuth. Vizsgáljuk meg, hogy ez az axioma mit jelent.

A politikának az esélyekkel igenis számolnia kell, a mint számolnia kell általában mindennemű ténynyel. Az exigentiák a tényeknek csak *egy*, hirtelen feltűnő (és muló) kategoriáját képezik. A politikusnak azonban az állandó erőkre kell építenie, nehogy a könnyen elmuló erőkre építve, rendszere is könnyen elmuló legyen. Az exigentiákat tehát számba kell venni, de az állandó erőket figyelmen kívül hagyni azért nem szabad. Az államférfiú gyakorlati érzékének legerősebb próbája éppen az, hogy meg tudja állapítani az erőviszonyt, mely fennáll az új és a régi erők között s egyik nagysága iránt se tápláljon illuziót. A konzervativ érzületű politikus rendesen túlbecsüli azon erőket, melyek a régi rend támaszai; a forradalmár az újabb erőktől azt várja, hogy minden régit egyszerre megsemmisítsenek. A számító politikus igyekszik megtalálni az arányt, melyben egymáshoz állanak.

De az állandó erőkön kívül még van valami, a mi nem engedi meg a politikusnak, hogy egészen az exigentiáknak

adja át magát, és ez: az elvek állandósága. Maga Kossuth is megczáfolta a szabadságharcz után e tételét s az eseményeknek annyi és oly változatos exigentiái között április 14-iki nyilatkozatához örökre hű maradt.

A tömeg a kiváló egyénnel oly kiegyenlíthetetlen ellentétben áll, hogy a nép legnagyobb hódolói is előbb-utóbb ellentétbe jutnak vele.

Éppen az érzelmeknek az a domináló ereje, mely rendre magával sodorta Kossuthot a tömeg szenvedélyeinek útjain: hozta őt ellentétbe a tömeggel akkor, midőn az már többé nem az érzelmekre, hanem a higgadt észre hallgatott. Elhagyta őt a tömeg, mint elhagyta volt Széchenyit, midőn az érzelmi politika foglalta el a higgadt ész szavát.

Széchenyi Kossuth egyéniségének éppen ezt a receptiv, érzelmi, passzive forradalmi vonását ismerte fel s azért vette rossz néven Eötvös prókátori védelmezését. Tudta ő, hogy nincsenek perdöntő objektiv bizonyítékai; hiszen éppen az az államférfiúi belátás legnagyobb bizonyítéka, hogy ilyenek hiányában is meg tudja látni a valódi tényállást s Kossuth egyéniségével számolni tudott akkor, midőn még nem voltak objektiv támpontjai.

Széchenyi megérezte Kossuth forradalmi egyéniségét a lángeszű emberismerő azon subtilis érzékenységével, mely másra át nem ruházható. Érezte a szenvedélyes lélek háborgásának szükségképpeni következményeit. Szenvedélyes lelkének kongenialitása megérezte a forradalmi léleknek minden tüneteit, melyeket észrevenni és értékelni képtelen volt Deák hideg véralkata. Mint Shakaspere zsenialitása rövid pár szóval egy egyéniség egész lelkének világát varázsolja elénk, bepillantást engedve a szenvedélyek legmélyebb örvényeibe: Széchenyi éleslátása és vérmérsékletének szenvedélyessége Kossuth egyes nyilatkozataiban, egy szóban, egy kifejezésben Kossuth lázas lelkének egész forrongását, egész szenvedélyes egyéniségét érezte meg.

Azért mondotta gyakran, hogy Kossuthot jobban ismeri, mint Kossuth önönmagát. Mert hiszen éppen forradalmi természetének öntudatlansága volt az, a mire annyiszor utalt Széchenyi. Ezen öntudatlanság tette lehetetlenné, hogy Kossuth

megértse Széchenyi aggodalmait; hogy pedig megváltoztassa irányát, ahhoz egyéniségét is meg kellett változtatnia.

Ez volt az, a mit Széchenyi is érzett, midőn azt mondotta, hogy Kossuthot tőle nem az elvek választják el. De helytelenül mondotta, hogy semmi egyéb nem választja el őket, mint a modor és taktika, melyet Kossuth követ. A modor és taktika csak *tünet* volt; Kossuth forradalmi egyéniségének tünete. És éppen az volt Széchenyi tragikuma, hogy csak ő volt képes felismerni e tünetekből a forradalmi egyéniséget; miként viszont csak egy Shakaspare képes egy pár szóval — a léleknek egy pár tünetével — elénk tárni egy egyéniségnek egész belső világát.

Deák Ferencz nyugodt kedélye nem tudta megérteni egy szenvedélyes lélek belső életét, miként az aggkor érzéketlen — és tájékozatlan — az ifjukor szenvedélyeinek iránya iránt; vagy miként a skeptikus nem tudja a hivő fanatismusát megérteni. Bizonyítékokat keres, és egyéneket talál. Egyéniségeket talál, melyek vele nem rokonlelkűek s melyeknek világához kulcsa nincs.

Széchenyi a forradalmat csak későbbi támadásaiban jósolta meg; a »Kelet Népé«-ben nem a forradalmat, hanem a forradalmárt jósolta meg s nem az új eszmék hívét, hanem a régi világnézletnek (új, vonzóbb formában való) feltámasztója ellen vette fel a harczot. A miben Kossuth az új eszmék híve volt, abban Széchenyi híve volt. Azért nem támadhatta meg. A miben felfogás tekintetében különbözött tőle, az a régi Magyarország érzelmes, mindig mást okoló, mindig ábrándozó szelleme volt. De azért sem támadta volna oly súlyosan Széchenyi. Régen küzdött e világnézlet ellen s ismerte gyöngeségeit. De a világnézlet a dolgok változása folytán új erőt és varázst kapott. Míg Széchenyi haladó politikájával régebb úgy állott szemben ez a világnézlet, mint a tehetetlenség és a csüggedés; az idők változtával, — miután a gyorsan kivihető eszmék és reformok kivitettek Széchenyi által — a bekövetkezett nehéz kérdésekben a lassú haladással, mint az erőszakos és gyors megoldás merész politikája lett ellentétbe állítva. A munka jelszavával nem a tehetetlen csüggedés állott többé szemben, hanem a koczkáztatás.

Látta ezt Széchenyi, a viszonyoknak ezen változását, a fogalmak ezen átalakulását s a veszedelmet, mely a fejlődés ezen stádiumában egy mindent koczkáztató, forradalmi egyéniség fellépéséből származhatik. Ez az ok, melynél fogva oly élesen kellett Kossuthtal szembeállnia.

* * *

Régen nyugosznak már a nagy ellenfelek; emléküket őrzi a nemzet kegyelete. Puszta név ma az ő emlékük; üres szó a kegyelet, mely nevüket emlegeti. Az idealismusban áll a kegyelet s egy törpe nemzedék meg nem értheti nagyjait. A történelem feljegyzi emléküket, a jobbak szívükbe zárják a nagy idők nagy eseményeit s eljön egy idő, midőn feltámadhat az idealismus és az eszmékbe vetett hit csodákat mível.

Úgy áll szemben a történelem csarnokában e két hatalmas egyéniség, mint a világnak két ellenkező polusa. Egy egész világ áll közöttük és nincs politikájuk egyetlen pontján találkozás. Nevüket felhasználta az utókor s a pártoskodás zászlajává teszi. De ez a két nagy egyéniség a mai nemzedéktől egyforma távol áll, s az az ellentét, mely kettejük között van, eltűnő a mellett a nagy távolság mellett, a minőben a mai nemzedéktől egyaránt állanak.

Közöttük eszméknek és érzelmeknek egy egész világa állott. A mi szívünktől az eszmék és érzelmek világa idegen. Oly idegen, hogy nem érezzük, oly idegen, hogy észre sem veszszük hiányukat.